

**Міністерство освіти і науки України
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського
Начально-науковий гуманітарний інститут
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ**

На правах рукопису

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти
«Магістр»

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ
ПІДЛІТКІВ У ХОРЕОГРАФІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Студент
Нікіфорова Кристина Дмитрівна
Освітня програма 053 Психологія

Науковий керівник
Біла Ірина Миколаївна
д.психол.н., професор

Національна шкала
Кількість балів: Оцінка: ECTS

Київ-2022

АНОТАЦІЯ

Нікіфорова К.Д. Психологічні умови розвитку творчих здібностей підлітків у хореографічній діяльності.

У роботі висвітлюється проблема розвитку творчих здібностей підлітків, визначається взаємозв'язок між показниками соціально-психологічного клімату й психологічної атмосфери у колективі та творчими здібностями підлітків, показниками дружнього типу взаємовідносин у підлітковому колективі та їх творчим потенціалом.

Під час написання роботи було визначено загальні теоретичні засади розвитку творчих здібностей у підлітковому віці, підібрано комплекс методик, адекватних меті дослідження, продіагностовано та проаналізовано взаємозв'язок між показниками соціально-психологічного клімату й психологічної атмосфери у колективі та творчими здібностями підлітків, показниками дружнього типу взаємовідносин у підлітковому колективі та їх творчим потенціалом, розроблено психологічні рекомендації з розвитку творчих здібностей підлітків під час занять хореографією.

Ключові слова: підлітки, підлітковий вік, творчість, творчі здібності, творчий потенціал, хореографічна діяльність.

S U M M A R Y

Nikiforova K.D. Psychological conditions of development of creative abilities of teenagers in choreographic activity.

The paper highlights the problem of development of creative abilities of adolescents, determines the relationship between indicators of socio-psychological climate and psychological atmosphere in the team and creative abilities of adolescents, indicators of friendly type of relationships in adolescents and their creative collective in adolescence.

During making work was a set of methods was selected, adequate to the objectives of the study, diagnosed and analyzed the relationship between indicators of socio-psychological climate and psychological atmosphere in the team and the creative abilities of adolescents while engaged in choreography.

Key words: teenagers, adolescence, creativity, creative abilities, creative potential, choreographic activity.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	9
1.1. Особливості розвитку особистості у підлітковому віці.....	9
1.2. Специфіка розвитку творчих здібностей та креативності підлітків..	23
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	40
2.1. Хореографія як чинник розвитку особистості підліткового віку....	40
2.2. Умови розвитку творчих здібностей підлітків у процесі хореографічної діяльності.....	45
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ ХОРЕОГРАФІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ.....	52
3.1. Цілі, задачі та організація емпіричного дослідження.....	52
3.2. Особистісні характеристики досліджуваних груп підлітків за показниками методичного інструментарію.....	60
3.3. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів емпіричного дослідження.....	64
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78
ДОДАТКИ.....	84

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одним з найважливіших завдань психологічної науки на сучасному етапі розвитку є вирішення проблеми формування творчої особистості, адже розвиток творчого способу мислення давно перетворився у соціальну необхідність. Новітні умови та перспективи розвитку суспільства, загальні тенденції науково-технічного й економічного прогресу висувають нові вимоги до підготовки підростаючого покоління, що стане в майбутньому запорукою успішного існування людської спільноти.

Невід'ємною складовою будь-якої творчої діяльності є творчий потенціал, який представляє собою діяльність, що пов'язана із створенням нового, оригінального, унікального. Іншими словами, творчий потенціал – це динамічна структура, що включає комплекс творчих задатків, які проявляються у творчій активності особистості й обумовлена креативністю.

Існують різні визначення творчих здібностей, але загальним для них стає створення нового, оригінального. Критерієм творчості підлітка є не тільки якість результату, а й характеристики творчого процесу або сукупність здібностей до творчості (саме це називається креативністю – Е. Торренс, Д. Гілфорд), які активізують творчий потенціал, що сприяє успішному творчому мисленню .

З вивченням творчих здібностей та креативності пов'язані праці таких вчених, як З. Фрейд, К. Роджерс, Дж. Гілфорд, Е. Торренс, Р. Стернберг, Т. Амабайл, І. Біла, Я. Пономарьов, Д. Богоявленська, А. Матюшкін, С. Рубінштейн, А. Маслоу, Б. Теплов, В. Маляко, В. Вишнякова, Р. Мей, Ф. Баррон, Д. Харрінгтон та інші

Питання про розвиток творчих здібностей підлітків досить широко розроблялось у психолого-педагогічній літературі Ю. Гільбух, В. Дружинін, А. Леві, В. Моляко, О. Матюшкін, Л. Обухова, Н. Хазратова. Умови творчої самореалізації дитини, питання закономірностей творчої діяльності дітей, її ознак, передумов виникнення та розвитку досліджувались І. Білою.

Однак психологічні умови розвитку творчих здібностей підлітків у хореографічній діяльності не виступали предметом спеціальних наукових досліджень.

Підлітковий вік у певному розумінні є унікальним, адже багато складових психіки підлітка знаходяться в стадії активного формування. Підлітковий вік - це період активного самоствердження і конкуренції за визнання. Важлива особливість підліткового віку – формування активного, самостійного, творчого мислення. Підростаючи, дитина вчиться виражати свої почуття. У молодшого підлітка змінюється самопізнання: виникає інтимний особистісний світ, який стає предметом пильного інтересу.

одного боку інтерес веде до своїх переживань, до самозаглиблення та самоаналізу, а з іншого – до потреби прийняття, підтримки і схвалення цього внутрішнього світу іншими людьми. Для цього віку характерне прагнення до тісного дружнього спілкування і до творчості як засобу вираження свого внутрішнього світу. Діти молодшого підліткового віку опановують самовираження та із задоволенням займаються будь-яким видом мистецтва не лише у школі, ай у позашкільних закладах, гуртках, секціях.

Потужним фактором розвитку особистості є хореографія, яка дає можливість самореалізації дитини, підлітка. Через хореографічні вправи підліток розвиває пластику рухів, чуття гармонії, образне сприймання музики, дарує переживання радості, вільного володіння моторикою власного тіла. Важливо заохочувати творчі інтереси підлітків, записувати їх в гуртки, на групові та індивідуальні заняття.

Отже, соціальна значущість проблеми та її недостатня наукова розробленість зумовили вибір теми: «Психологічні умови розвитку творчих здібностей підлітків у хореографічній діяльності».

Об'єкт дослідження: розвиток творчих здібностей у підлітковому віці.

Предмет дослідження: психологічні умови розвитку творчих здібностей у підлітків, які займаються хореографічною діяльністю.

Мета дослідження полягає у тому, щоб теоретично обґрунтувати та

емпірично дослідити психологічні умови розвитку творчих здібностей підлітків, які займаються хореографічною діяльністю.

Відповідно до об'єкта, предмета, мети визначено такі **завдання** дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукової літератури за обраною проблематикою.
2. Визначити особливості розвитку особистості у підлітковому віці.
3. Розглянути специфіку розвитку творчих здібностей та креативності підлітків.
4. Проаналізувати хореографію як чинник розвитку особистості підліткового віку.
5. З'ясувати особливості розвитку творчих здібностей підлітків у процесі хореографічної діяльності.
6. Провести емпіричне дослідження особливостей розвитку творчих здібностей підлітків, які займаються хореографічною діяльністю.
7. Встановити подальші перспективи дослідження.

Для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс **методів**. Для вирішення поставлених завдань було використано комплекс методів: теоретичні: аналіз наукової літератури за темою дослідження; методи логіко-психологічного аналізу (класифікація, систематизація, порівняння, узагальнення) – для розкриття теоретичних основ дослідження психологічних умов розвитку творчих здібностей підлітків у хореографічній діяльності; емпіричні: психодіагностичні методики: методика вивчення соціально-психологічного клімату в учнівському колективі (А. Лутошкін), методика оцінки психологічної атмосфери в колективі (А. Фідлер), методика для діагностики міжособистісних відносин (Т. Лірі), проєктивна методика «Домалюй фігури» (П. Торренс), методика самооцінки рівня творчого потенціалу особистості.

Обробка результатів дослідження проведена за допомогою математико-статистичних методів: встановлення зв'язків між показниками здійснено за

допомогою коефіцієнту кореляції r-Пірсона, для порівняння показників у сформованих групах досліджуваних застосовувався статистичний критерій t-Стюдента. З метою обробки та аналізу даних було використано пакет аналізу SPSS 20.0. Узагальнення результатів здійснено з використанням інтерпретаційних методів (класифікація й узагальнення емпіричних даних).

Вибірку дослідження склали 120 підлітків, віком від 11 до 15 років, з яких:

- 60 осіб є учасниками танцювальних колективів у секції художньо-естетичного напрямку Позашкільного навчального закладу «Центр дозвілля дітей та юнацтва» Вознесенівського району Запорізької міської ради Запорізької області;

- 60 осіб, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію Позашкільного навчального закладу «Запорізький центр козацького військово-патріотичного виховання «Школа джур»» Запорізької міської ради Запорізької області.

Концептуальна гіпотеза дослідження ґрунтується на твердженні про те, що сприятливі психологічні умови формують плідне підґрунтя для розвитку творчих здібностей у підлітків, які займаються хореографічною діяльністю.

Концептуальна гіпотеза була конкретизована у двох емпіричних гіпотезах:

1. Чим вищими будуть показники соціально-психологічного клімату та психологічної атмосфери у колективі, тим вищими будуть показники творчого потенціалу підлітків.

2. Чим вищими будуть показники дружнього типу взаємовідносин у колективі, тим вищими будуть показники креативності підлітків.

Теоретико-методологічну основу дослідження складає сучасна психологія творчості (Г. Балл, А. Брушлинський, В. Дружинін, А. Коваленко, Г. Костюк, Н. Лейтес, С. Максименко; О. Матюшкін, В. Моляко, Н. Пов'якель, О. Пономарьов, Р. Стернберг, М. Смульсон, О. Тихомиров тощо); розробки з проблеми візуально-мисленнєвої діяльності (Б. Беспалов, В. Гордон, Д. Завалишина, В. Зінченко, І. Каплунович, В. Муніпов, В. Петухов,

С. Симоненко); наукові уявлення про творчі здібності та креативність особистості (Д. Богоявленська, Дж. Гілфорд, Л. Єрмолаєва-Томіна, В.В. Клименко, О.І. Кульчицька, В.М. Козленко, Ю.М. Кулюткін, Р. Пономарьова, В. Рибалка, В. Роменець, П. Торренс, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, О. Дяченко, Д. Ельконін, А. Запорожець, Г. Луков, Л. Обухова, М. Поддяков, Я. Пономарьов, Л. Славіна, Ф. Фрадкіна, І. Якиманська тощо)

Структура роботи: робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 104 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Особливості розвитку особистості у підлітковому віці – у вас тут більше про мислення, а треба було загалом про підлітковий вік

Підлітковий вік – це вік дитини від 10-12 до 15-17 років. Але однакостайності щодо визначення його чітких хронологічних меж на сьогодні не існує. Більшість учених дотримуються думки, відповідно до якої підлітки поділяються на дві основні групи: молодших і старших підлітків. Так, для молодшого підлітка новоутворенням є здатність до ідентифікації, для старшого – почуття самотності, перше кохання. Узагальнюючи наявні у спеціальній літературі думки, можна зробити висновок, що до першої групи належать діти віком від 10 до 13 років, до другої, відповідно – 14-17 років.

Такий підхід, на нашу думку, досить чітко відображає специфіку розвитку дітей зазначеного віку, тому правомірно вважати, що “підлітковість” як перехідний вік обмежується вказаними рамками, за якими настає юність. Підлітковий вік не випадково називають “перехідним”, адже саме в ці роки відбувається перехід від дитинства до дорослості, що супроводжується значними зрушеннями у всіх галузях життєдіяльності дитини. Утім такий перехід не завжди усвідомлюється самим підлітком і в реальному житті по-різному виявляється.

Сучасні дослідники, звертаючись до розгляду цих питань, визначають відповідні характерні риси формування дорослості, що дає змогу краще зрозуміти як процес розвитку особистості підлітка, так і особливості його поведінки, ставлення до оточуючих тощо.

Підлітковий вік часто називають “критичним”. У психології критичними називають такі періоди розвитку, коли організм має підвищену чутливість (чутливість) до якихось певних зовнішніх і внутрішніх впливів, дії яких саме у

цей (і ніякий інший) період розвитку мають особливо важливі, безповоротні наслідки. Такі періоди часто супроводжуються психологічною напруженістю, перебудовою. У психології вони мають назву “вікових криз”.

Це складні стани, які характеризуються більш-менш вираженою конфліктністю. Вони є істотними, статистично нормальними, тривають не довго за часом (до року). Їх називають нормативними життєвими кризами, на відміну від “ненормативних” – таких, як невротичні. Травматичні тощо. Які мають в основі випадкові, особливі обставини.

Нормативна криза підліткового віку відрізняється від інших криз (1, 3, і 7 років) більшою тривалістю за часом і силою. Її проявами є бурхливі негативні реакції з приводу будь яких дій дорослих. Якщо такий стан триває надто довго і бурхливо, це може вказати на наявність ненормативної кризи у підлітків. Якщо дорослі чуйно ставляться до підлітків, знають, розуміють і враховують їхні вікові особливості, то можливий так званий «без кризовий» розвиток дитини, тобто криза буде проходити у злагодженої, не агресивній формі.

Причини виникнення, характер і значення підліткової кризи психологами роз’яснюється по-різному. Багато з авторів підкреслюють можливість без кризового протікання цього періоду. Криза в цьому випадку розглядається як результат неправильного відношення дорослих, суспільства в цілому до підлітка, пояснюється це тим, що особистість не може справитись поставленими перед нею на новому віковому етапі проблемами [43].

Важливим аргументом на користь “без кризових” теорій є те, дані дослідження часто свідчать про відносно спокійне протіканні переживань підлітками цього етапу розвитку (Д. Ельконін, М. Кле, М. Раттер) [17; 21; 42].

Друга точка зору, якої дотримуються автори, полягає в тому, що характер протікання, зміст і форми підліткової кризи відображають суттєву роль в загальному процесі вікового розвитку. Протиставлення себе дорослим, активне завоювання нової позиції є не лише закономірним, але й продуктивним для формування особистості підлітка.

Л. Виготський підкреслював, що за всяким негативним симптомом кризи

ховається позитивний зміст, який зазвичай є в стані переходу до нової і вищої форми [12].

Дані дослідження підтверджують, що спроби дорослих уникнути проявів кризи шляхом уникнення умов для реалізації нових потреб, як правило, залишаються безрезультатними. Підліток якби провокує заборони, спеціально змушує батьків до них, щоб мати потім можливість перевірити свої сили в подоланні цих заборон, перевірити і власними зусиллями розширити рамки, які обмежують його самостійність. Саме через це зіткнення підліток познає себе, свої можливості, задовольняє потребу самовираженні. В тих випадках, коли це не відбувається, коли отроцтво проходить гладко і безконфліктно, в подальшому можуть проявитися особливо болісно під час кризи 17-18 років.

Найбільш значним для розвитку отроцтва є повноцінне спілкування. Про це свідчать такі дані: ті школяри, які в цьому віці орієнтувалися переважно на сім'ю і світ дорослих, в юності і дорослому віці часто мають труднощі у взаємовідносинах з людьми (не лише особистих але й службових).

Неврози, порушення поведінки, нахил до правопорушень також найбільш часто зустрічаються у людей, які в дитинстві; підлітковому віці мали труднощі при взаємовідносинах з ровесниками. Дані досліджень [29] свідчать, що повноцінне спілкування з ровесниками у підлітковому віці є найбільш значним для збереження психічного здоров'я протягом тривалого проміжку часу. Ніж такі фактори як розумовий розвиток, успішність в навчанні, взаємовідносини з педагогами.

Підлітковий вік – це час формування стійких форм поведінки, характеру і засобів емоційного реагування, які в подальшому визначають життя дорослої людини, її фізичне і психічне здоров'я. Це час досягнень, набуття знань, умінь, нової соціальної позиції, становлення моральності. Але не треба забувати, що саме цьому вікові притаманна втрата дитячого світосприймання, виникнення тривожних сумнівів у собі та своїх можливостях, пошуки правди в собі та інших.

У цей період відбувається різка перебудова більшості органів і систем

людини. При цьому визначальним є зміни в роботі залоз внутрішньої секреції, особливо статевих. Змінюються також темп росту, вага тіла, інакше кажучи, визначається зовнішність людини. Прискорений ріст дитини, її підвищена рухливість, нервово-психічна активність приводять до посиленого обміну речовин, значного напруження в роботі залоз внутрішньої секреції та нервової системи. Усе це зумовлює легку вразливість, нестійкість психіки, різні відхилення в поведінці підлітка [11].

Збільшення росту, маси, м'язової сили здебільшого радісно сприймаються підлітком як ознаки його дорослості. Водночас функціонування серця, легенів, кровопостачання мозку не можуть забезпечити повноцінної роботи організму в цілому. Звідси швидка і раптова зміна станів і настроїв підлітка. Вступ дитини в підлітковий період характеризується якісним поштовхом у розвитку самосвідомості. У підлітка починає формуватися позиція дорослої людини.

Навіть якщо ця позиція ще не відповідає об'єктивному статусу підлітка в житті, - її поява означає, що підліток суб'єктивно вже ввійшов у нові стосунки з оточуючим світом дорослих, зі світом їхніх цінностей, мотивів поведінки та діяльності [42].

Виникнення потреби в пізнанні власних особливостей, цікавить до себе та роздуми про себе – характерна особливість дітей підліткового віку. До аналізу своєї особистості підліток звертається як до засобу, який допомагає в організації стосунків та діяльності, у досягненні особисто значущих завдань у теперішньому та майбутньому.

Соціально-регулююча функція роздумів про себе виявляється в тому, що підліток спочатку звертає увагу на свої недоліки та має потребу в їх подоланні, а вже згодом – на свої особистісні риси в цілому, свої можливості та переваги.

Важливий стимул виникнення у підлітка міркувань про себе – його потреба мати повагу в колі однолітків та прагнення знайти близьких товаришів, друга. Підліток починає порівнювати себе з оточуючими: однолітками, батьками, дорослими. Так відбувається порівняння з іншими людьми,

особливостями їхнього характеру та поведінки.

Уявлення про інших людей та самого себе не завжди реалістичні. У багатьох підлітків самооцінювання деяких якостей завищене. На цій підставі іноді виникає уявлення про несправедливе ставлення до підлітка дорослого (батьків, вчителів). Це може привести до виникнення у підлітках ефекту та комплексу специфічних особливостей: з'являється образливість, підозра.

Недовіра, іноді агресивність і завжди – надмірна чутливість до оцінювання інших. На перші невдачі підліток, як правило, реагує ефективно, а хронічні невдачі підвищують невпевненість у себе. У деяких підлітків знижується рівень домагань, а у деяких з'являється бажання обов'язково здолати труднощі, довести можливість цього собі та всім.

Особливість підлітка – турбота про власну самостійність. З віком сфера претензій на самостійність інтенсивно розширюється. Вони охоплюють не лише конкретні дії та вчинки, а й деякі вибори, рішення, думки. Джерело суперечок підлітків – не лише реальні негоди, а й прагнення відстояти свою думку.

Молодші підлітки часто не вміють керувати своєю поведінкою. Із віком збільшується тенденція організувати себе, з'являється ставлення до власного росту, контроль за ним, самокритика. Підліток починає сам створювати себе, спонукати до розвитку згідно з певними зразками та конкретно значущими завданнями й намірами, які пов'язані з потребами сьогодення та майбутнього.

П'ятий клас – 10-11 років – кінець дитинства, молодший підлітковий вік. У цей час діти в основному врівноважені, спокійні, вони відкрито й довірливо відносяться до дорослих, визначають їх авторитет, чекають від учителів, батьків, інших дорослих допомоги та підтримки.

У середній школі повністю змінюються умови навчання: діти переходять від одного основного вчителя до системи класний керівник–учителі–предметники, часто до кабінетної системи. Те, що цей перехід співпадає з кінцем дитинства, досить стабільним періодом розвитку, добре для адаптації школяра до нових вчителів, нових умов.

Як показує практика, більшість дітей переживає цей період як важливий крок у їхньому житті. Це спостерігається навіть у тих школах і гімназіях, де дітей з самого початку навчають вчителі-предметники де видимих змін в житті дітей не відбувається.

Центральне місце займає, по-перше, сам факт закінчення молодшої школи, який в тій чи іншій мірі підкреслюється вчителями і батьками, і, по-друге, предметне навчання. Незважаючи на те, що і раніше діти вивчали різні предмети, саме при переході до середньої школи вони починають розуміти зв'язок цих предметів з повним напрямком знань.

Для багатьох дітей, які навчались спочатку в одного вчителя, перехід до кількох вчителів з різними вимогами, різними характерами, різним стилем відношень також є зовнішнім показником їхнього зростання. Вони з задоволенням і гордістю розповідають батькам, молодшим братам, друзям про “добру” математичку або “вредного” історика. Крім того деяка частина дітей сприймає цей перехід як можливість знову розпочати шкільне життя, налагодити відношення з педагогами.

Бажання гарно навчатися, робити все так, щоб дорослі були задоволені, “не переживали та не засмучувалися”, “раділи”, щоб мама, коли подивиться в щоденник, не покарала і не плакала” – досить сильна у п'ятикласників. Помітне пониження інтересу до навчання, деяке, “розчарування” в школі змінюється очікуванням перерв, діти чекають, що їм стане в школі цікаво [60].

Разом з тим вчителі середньої школи часто не роблять розмежувань між п'ятикласниками та іншими учнями середньої школи, висуваючи до всіх однакові вимоги. Це затруднює адаптацію дітей до навчання у середній школі. Високі вимоги стають непосильні для п'ятикласників. Звідси й підвищена залежність визначеної частини дітей від дорослих, привикання до класного керівника, плач, цікавість до книг та ігор, призначених для малюків. У деяких п'ятикласників виникає відчуття самотності, зайвості.

Іноді за однією й тією формою поведінки (наприклад, за відвідування першого класу, в якому працює їх перша вчителька) ховаються зовсім різні

потреби і мотиви: від бажання знову опинитися в знайомій звичній ситуації, опіки і залежності, коли тебе знають. Про тебе думають, до прагнення утвердити себе як “старшого”, “дорослого”, того, що може опікати менших. Іноді у однієї і тієї ж дитини може все це поєднуватися [34].

Досвід показує, що педагоги і батьки часто “одорослюють” п’ятикласників, рахуючи, що вони повинні бути самостійними, організованими, і підкреслюють їх “дитячість”, що утворює подвійність, протиріччя відносин і системи вимог, яка засвоюється школярами. Ця система швидко навчає учня маніпулювати дорослими за допомогою цієї подвійності.

У цей час у молодших підлітків дуже сильно виражені емоційні відношення до навчального предмету. Розслідження Дубровіної Н.В. показують, що практично всі п’ятикласники рахують себе здібними до того чи іншого навчального предмету, хоч критеріями такої оцінки служить не реальна успішність з даного предмету, а суб’єктивне відношення до нього [37].

Таке відношення до власних можливостей створює хороші умови для розвитку здібностей, умінь, зацікавленості школяра, бо для цього є важливим по суті і те, щоб заняття в школі викликало позитивні емоційні переживання. Діти в цей період характеризуються в основному життєрадісним настроєм, це й спростовує завдання для вчителів.

Разом з тим з цією особливістю пов’язані і певні проблеми. По-перше, таке домінуюче значення емоційного фактору в самооцінці здібностей стає вираженням більш загальних явищ, характерних для цього періоду, - перевага емоцій підпорядковуючого собі все психічне життя дитини, в тому числі “роботу” психічних процесів. Але відомо, надто сильні позитивні емоції можуть незадовільно впливати на дитину, як і довгі негативні, викликати виникнення своєрідної “емоційної втоми”, яка виявляється у роздратуванні, “сварках”, плачу.

Таким чином, надмірне навантаження емоційною стороною, прагнення максимально позитивно окрасити будь яку діяльність школяра можуть привести до зворотнього ефекту.

По-друге, загальне позитивне до себе відношення і бачення своїх можливостей, які не спираються на оцінку своєї реальної успішності, приводить до того, що діти охоче беруться за багато справ, будучи впевнені, що вони зможуть це зробити, але при перших же труднощах кидають не відчуваючи при цьому особливих розчарувань. Стандартне пояснення цьому “вже не подобається”, “не хочеться”, “не зможу” відображає, як це не дивно для дорослих, реальну причину: втрачається позитивне відношення і, як наслідок, знижується самооцінка в цій області.

При цьому через перевагу емоційної регуляції такі ситуації не впливають на загальне позитивне відношення школяра до себе.

Негативні оцінки оточуючих власні невдачі сприймаються дітьми як ситуативні, тимчасові, а головне – безвідносні до їх здібностей і можливостей. Через це важливим є орієнтація дітей на вироблення об’єктивних критеріїв успішності і неуспішності, прагнення повірити в свої можливості і знаходити (з допомогою дорослих) шляхи їх розвитку і вдосконалення.

Індивідуальні особливості дітей (підвищена повільність, або імпульсивність, сором’язливість, надмірна чутливість до зауважень), до яких пристосувався вчитель початкових класів несподівано стають “камнем спотикання” у середній школі. Для вирішення цієї проблеми необхідне завчасне знайомство вчителів середньої школи зі своїми майбутніми учнями.

Учні п’ятих класів особливо чутливі до такого стилю керівництва зі сторони дорослого. Коли він виявляє ініціативу, вимагає деяких загальних рамок їхньої діяльності, але при цьому дозволяє їм самостійно вирішувати, не встановлюючи контролю. Експерименти К. Левина свідчать про велику ефективність саме такого – “демократичного” – стилю керівництва порівняно з “ліберальним” і “авторитарним”. Ці дослідження були проведені саме з 10-11 літнім дітьми [45].

На заняттях з п’ятикласниками важливо використовувати гумор. Гумор має велике значення для розвитку дитини у цьому віці, в тому числі і пізнавальної діяльності. В цей час діти дуже люблять жартувати, розповідати

анекдоти, які часто здаються дорослим несмішними, нерозумними і грубими. Важливо щоб дорослі розуміли значення гумору для розвитку дітей, були терпеливими до дитячих жартів і уміли використовувати гумор в процесі навчання. Як відомо, багато складних речей запам'ятовується досить легко (іноді на все життя), якщо вони показані в жартівливій формі.

Особливо інтенсивний розвиток спілкування дітей зі своїми ровесниками відбувається в підлітковому віці [19].

Утягнення підлітка в коло вже не дитячих інтересів змушує його до ініціативної перебудови взаємостосунків з оточуючими людьми. Він сам починає ставити підвищені вимоги до себе і до дорослих, чинить опір і протестує проти спілкування з ним, як з маленьким. Підліток вимагає розширення своїх прав відносно підкреслених дорослими людьми його обов'язків. Як реакція на непорозуміння з боку дорослих у підлітка нерідко виникають різні види протесту, непокори неслухняність, які в надто вираженій формі виявляються у відкритій непокорі, негативізмі.

Якщо дорослі розуміють причину протесту зі сторони підлітка, то він бере на себе ініціативу в перебудові взаємовідносин і ця перебудова реалізується безконфліктно. Інакше виникає серйозний зовнішній і внутрішній конфлікт, криза підліткового віку, в якій в рівній мірі страждають і дорослі і підліток.

Конфлікти між підлітками і дорослими виникають через різні погляди на права і обов'язки дітей і батьків, дорослих і дітей. Важливою умовою попередження і подолання конфлікту, якщо він уже виник, - перехід дорослого на новий стиль спілкування з підлітком, зміна відношення до нього як до нерозумної дитини, на відношення до підлітка як до дорослого.

У підлітковому віці у дітей складається дві різні за своїм значенням для психічного розвитку системи відносин: одна – з дорослими, друга – з ровесниками. Ці системи відношень продовжують формуватися в середніх класах школи. Виконуючи одну і ту же загальну соціальну роль ці дві системи взаємовідносин нерідко входять у протиріччя одна з однією за змістом і за

регулюючими її нормами.

Відношення з ровесниками зазвичай будуються як рівно партнерські і керуються нормами рівноправ'я, в той час як відношення з батьками і вчителями залишаються не рівноправними. Оскільки спілкування з товаришами починає приносити підлітку більш користі в задоволенні його актуальних інтересів і потреб, то він відходить від школи, від сім'ї, починає більш часу проводити з ровесниками.

Відокремлення груп однолітків у підлітковому віці стають більш стійкими, відношення в них між дітьми починають підкорятися більш суворим правилам. Збіг інтересів і проблем, які хвилюють підлітків, можливість відкрито їх обговорювати, не переживаючи, що вони будуть осміяні і знаходячись у рівних відношеннях з товаришами, - ось що робить атмосферу у таких групах найбільш приємнішою для дітей, ніж спілкування з дорослими.

Отже, одним із самих складних періодів в онтогенезі людини є підлітковий вік. У цей період не тільки відбувається перебудова психологічних структур, що раніше склалися, виникають новоутворення, але і закладаються основи свідомої поведінки, вимальовується загальна спрямованість в формуванні етичних уявлень і соціальних установок.

Першим, хто звернув увагу на підлітковий період як на нове соціальне явище, був Жан-Жак Руссо. Він охарактеризував цей вік як "друге народження", коли людина народжується в життя сам, підкреслив важливу особливість даного періоду - зростання самосвідомості.

Ідеї Руссо отримали наукову розробку в роботі американського психолога Стенлі Холла (1884-1923) "Дорослішаючий: його психологія, а також зв'язок з фізіологією, антропологією, соціологією, сексом, злочинністю, релігією і освітою". С. Холла називають "батьком" психології перехідного віку, т. к. він не тільки запропонував концепцію, що пояснює дане явище, але і надовго визначив коло тих проблем, які традиційно стали зв'язувати з підлітковим періодом [21, с. 83].

Сьогодні в психології існує безліч теорій підліткового періоду різних стилів і напрямків. Вони аналізують різні сторони розвитку: фізичне дозрівання, формування самосвідомості, розвиток особистості, мотиваційні процеси і т.д. Велике значення приділяється змінам в структурі спілкування.

Німецький психолог і філософ Едуард Шпрангер (1882-1963) визначив юнацький вік у дівчинок з 13 до 19 і у хлопчиків з 14 до 22 років. Згідно з ним, відкриття "Я", розвиток рефлексії, усвідомлення власної індивідуальності і її властивостей веде до появи життєвого плану і поступового вrostання в різні сфери життя.

Найважливішими процесами перехідного віку Курт Левін (1890-1947) визначив розширення життєвого світу особистості, кола її спілкування, групової приналежності і типу людей, на яких вона орієнтується.

Американський психолог Ерік Еріксон (1902-1982) відніс підлітковий вік до п'ятої з восьми фаз життєвого циклу і звернув особливу увагу на появу почуття своєї неповторності [21, с. 98].

У 1920-х роках вітчизняні психологи приділяли підлітковому віку величезну увагу. Захопивши країну внаслідок воєн і революції безпритульність стала важливою проблемою, що вимагає негайного рішення. На думку І. Кона кращою роботою того періоду є книга В. Смірнова "Психологія юнацького віку" (1929) [27].

Л. Виготський підкреслює значення соціального розвитку, "яке приводить до утворення особистості, отримує в самосвідомості опору для свого подальшого розвитку" [8].

Д. Ельконін називає період від 11 до 17 років "підлітковим", поділяючи його на дві фази. 11-15-літнім він приписує крім всього іншого здатність орієнтуватися в особистих особливостях і якостях інших людей і свідомо підкорятися нормам, прийнятим в колективі. А 15-17-літнім - здатність будувати життєві плани, і виробляти етичні ідеали.

Л. Божович головну увагу приділяє мотиваційній сфері особистості: визначенню свого місця в житті, формуванню світогляду і т.д. [7].

Підлітковий період знаменується бурхливим розвитком і перебудовою соціальної активності дитини. Не випадково цей період названий "перехідним" від дитинства до дорослості. Однак шлях до зрілості тільки починається, він багатий драматичними переживаннями і кризами. У цей час складаються стійкі форми поведінки, риси характеру і способи емоційного реагування, які надалі багато в чому визначають життя дорослої людини, його фізичне і психічне здоров'я, зрілість.

Підлітковий вік - пора досягнень, стрімкого нарощування знань і умінь, становлення моральності і відкриття "Я", отримання нової соціальної позиції. Але не треба забувати, що це вік також і втрат дитячого світовідчуття, пора болісно тривожних сумнівів в собі, пошуки правди в собі і інших. У всіх цих напрямках відбувається становлення якісно нового, всюди з'являються паростки дорослості [56].

Відмінною рисою цього періоду є виключно швидкий темп виникаючих змін в фізичному і психічному стані підлітка, в характері реакцій на зовнішні подразники і т.д. Можна сказати, що підліток і дорослий живуть в різному масштабі часу, отже, по-різному оцінюють одні і ті ж події і явища. У підлітковому віці для дорослого багато що виявляється несподіваним, незрозумілим, тим більше, що таким воно часто виявляється і для самого підлітка. З ним починають відбуватися зміни, значення, а головне, необхідність яких для нього не завжди ясні.

Стараючись поглянути на себе зі сторони, він не може себе зрозуміти. Іноді у нього виникає відчуття як би вимушеності виникаючих змін. Підлітки особливо схильні до самоаналізу і не можуть відразу прийняти себе в новій якості. За декілька років вони дорослішають не тільки фізично, але і етично, соціально.

Процес становлення дорослим розтягнутий у часі і нерівномірний: в одному напрямі розвиток може йти швидше, в іншому - повільніше. Це в значній мірі пов'язано з тим, що в житті сучасного підлітка присутні, з одного боку, моменти, що гальмують розвиток дорослості (зайнятість тільки

навчанням, прагнення батьків звільняти дитину від інших серйозних обов'язків, надмірна опіка і т.д.), а з іншого боку, моменти, її прискорюючи (потік різноманітної інформації, акселерація статевого і фізичного розвитку, велика зайнятість батьків, що приводить до ранньої самостійності, інтенсивне спілкування з однолітками і старшими дітьми) [28].

Все це приводить до того, що в підлітка неймовірним образом поєднуються дитячі і дорослі риси, а відмінності в мірі зрілості між учнями одного і того ж класу (особливо часто - до середини підліткового віку) можуть досягати 3-4 років [23].

Виникаючі зміни, як правило, супроводяться появою труднощів двоякого характеру: з одного боку, суб'єктивних труднощів різного порядку, а з іншою - труднощів в його вихованні: підліток не піддається впливам дорослих, виявляє різні форми опору і протесту (упертість, замкненість, грубість, негативізм).

Добре відомо, що саме в цьому віці відбуваються кардинальні зміни в організмі дитини на шляху до біологічної зрілості, розгортається процес статевого дозрівання. Ніколи в житті людина не росте так бурхливо (якщо не вважати перших двох років). Довжина тіла збільшується на 5-8 см в рік. Дівчинки найбільш активно ростуть в 11-12 років, хлопчики - в 13-14, так що, спочатку відставши в зростанні, до 15 років вони обганяють дівчинок. Маса тіла росте не так швидко, як скелет, тому для підлітків характерний довгастиий, незграбний вигляд. Дівчинки додають 4-8 кг в рік, хлопчики - 7-8 кг в рік.

Нескладний вигляд пояснюється ще і тим, що особливо інтенсивно відбувається зростання скелета і кінцівок в довжину, а грудна клітка в розвитку відстає. Це породжує і деякі психологічні проблеми. Підліток усвідомлює (при цьому нерідко перебільшуючи) свою незграбність, соромиться її, старається приховати її, приймаючи безглузді, химерні пози, бравадою і удаваною грубістю намагається відвернути від неї увагу. Навіть легка іронія відносно його фігури, пози або ходи викликають бурхливу реакцію. Однак, незважаючи на всю незручність і уявну неприродність рухів, саме в цьому віці дитина найбільш успішно опановує технікою складних рухів. Деякі дослідники

вважають, що люди, що не розвинули в собі необхідні рухові якості саме в підлітковому віці, протягом всього життя залишаються більш незграбними, ніж могли б бути [47].

Перебудова в діяльності органів дихання направлена на те, щоб потреба бурхливо зростаючого організму в кисні була максимально задоволена. Разом з тим, важлива не тільки сама по собі забезпеченість киснем. Завжди бувають ситуації, в яких організм випробовує його недостачу; тому істотно, як ця недостача переноситься. Зазначено, що кисневе голодування підліток переносить гірше, чим дорослий. Причина в тому, що в період статевого дозрівання регуляція дихання на час порушується.

У розвитку серцево-судинної системи спостерігається невідповідність. Серце значно збільшується в об'ємі і працює більш інтенсивно, а діаметр кровоносних судин відстає в розвитку. Це часто приводить до тимчасових розладів кровообігу, підвищенню кров'яного тиску. Следствием можуть бути запаморочення, серцебиття, головні болі, швидка стомлюваність. У поєднанні з початком інтенсивної діяльності залоз внутрішньої секреції це звичайно приводить до деяких скоро проходячих порушень в діяльності нервової системи. У підлітка може спостерігатися підвищена збудливість, дратівливість, запальність.

Нервова система підлітка не завжди здатна витримати сильні або тривало діючі монотонні подразники і під їх впливом часто переходить в стан сильного збудження або, навпаки, гальмування. Так може діяти на підлітка велика кількість вражень, сильні нервові потрясіння, довге очікування емоційно значущої події і т.д. [10].

Самим важливим фактом фізичного розвитку в підлітковому віці є статеве дозрівання, початок функціонування статевих залоз. Деякі дослідники схильні описувати те, що відбувається, як справжню "гормональну бурю". Драматичні переживання і проблеми у підлітка виникають в зв'язку з статевим почуттям, що прокидається.

Розвиток у підлітка потреби самоконтроля у всіх областях психічного життя (в тому числі і половій), прийняття на себе відповідальності за вчинки, що здійснюються і благополуччя інших складає один з центральних напрямів його особистісного зростання [55.]

Тому в питаннях статевого виховання гіперопіка, постійний контроль, атмосфера недовіри погані, крім всього іншого, ще і тим, що сприяють ізоляції підлітка від світу дорослих, формують невпевненість в собі, погіршують прийняття психосоціальної ролі, штовхають підлітка в суспільство більш "компетентних" в питаннях статі старших дітей.

Отже, у цілому, ніякої принципової кризи в підлітковому віці немає. Але велика ранимість підлітка, тимчасова фізична ослабленість, невпевненість, загальний стан "розброду" можуть привести до несприятливих виявів. Проте, зрештою все визначається особливостями середовища, в якому відбувається розвиток підлітка. Ніяких конфліктів не виникає, якщо оточуючі правильно розуміють природу виникаючих змін і рахуються з ними.

1.2. Особливості розвитку творчих здібностей та креативності підлітків

У підлітковому віці всі сторони психічного розвитку знаходяться в стадії активного переструктурування і формування. Це проявляється в підвищенні значущості системи особистісних цінностей, розвитку самосвідомості і самопізнання, які характеризуються виникненням рефлексії, усвідомленням своїх мотивів, інтимізація внутрішнього життя (І. Кон) [29].

Неоднозначність уявлень про себе і оточення, недостатньо адекватні судження про те, що відбувається змушують підлітка шукати нові шляхи в розумінні і прийнятті світу, свого місця в ньому. Все це стимулює і активізує його творчий потенціал. Багато сторін психічного розвитку підлітка є хорошою базою для розвитку креативності, що включає в себе когнітивну, характерологічні, динамічну, емоційно-вольову, мотиваційні сфери.

Але для того, щоб розвивати креативність, необхідно створити спеціальні умови. Представники гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу та ін.) [42; 67] виділяють зовнішні (забезпечення психологічної безпеки, відсутність оцінювання) і внутрішні (відкритість особистості нового досвіду, внутрішнє позитивне оцінювання творчості) умови. Е. Торренс та Дж. Гілфорд пропонують в якості умов: забезпечення сприятливої атмосфери, заохочення різних творчих продуктів в школі і вдома, виховання у дитини усвідомлення цінності творчих рис своєї особистості, зразок креативної поведінки в навколишньому середовищі.

Вітчизняні дослідники виділяють в якості умов наявність позитивного зразка творчої поведінки, соціальне підкріплення творчої поведінки (В. Дружинін) [23], наявність наставника і вплив сім'ї, вплив сімейних відносин і умови розвитку в школі (Є. Тунік) [40].

Н. Вишнякова вважає, креативність є не стільки різноманітністю наявних знань як соціально закріплених стереотипів, виражених в правилах і законах, скільки сприйнятливістю, чутливістю до проблем, відкритістю до нових ідей і схильністю руйнувати або змінювати стереотипи з метою створення нового, отримання нетривіальних, несподіваних і незвичайних рішень життєвих проблем [10].

На її думку креативність виступає умовою творчого саморозвитку особистості, є суттєвим резервом її самоактуалізації. Вона вважає, що креативність як ціннісно-особистісна творча категорія, яка виступає невід'ємною стороною людської духовності і умовою творчого саморозвитку особистості, є суттєвим резервом самоактуалізації (Н. Вишнякова) [10].

На основі аналізу наукової літератури ми побудували модель розвитку креативності підлітків в навчально-виховному процесі. Модель являє собою аналог процесу формування креативності підлітків. Процес формування креативності підлітків ми розглядаємо як систему у взаємозв'язку наступних компонентів: навчально-виховний процес, компоненти креативності, умови розвитку креативності та результат.

Перший компонент розглядається нами як цілісний навчально-виховний процес в єдності і взаємозв'язку навчання і виховання, що характеризується спільною діяльністю, співпрацею, співтворчістю його суб'єктів, що сприяє всебічному розвитку та самореалізації особистості вихованців. Єдність операцій-інтелектуального та особистісного компонентів креативності представлено в такий спосіб. Операційно-інтелектуальний компонент представлений креативними механізмами, що дозволяють створювати творчі продукти; особистісний компонент визначає саму можливість реалізації творчого потенціалу особистості людини, незалежної поведінки, що руйнує сформовані стереотипи поведінки.

Розвиток уяви в підлітковому віці поділяють на дві лінії. Перша лінія – прагнення підлітка до досягнення об'єктивного результату. Всі підлітки використовують можливості своєї творчої уяви, отримуючи задоволення від самого процесу фантазування. Особливості підліткового віку визначаються конкретними соціальними обставинами, в першу чергу – зміною місця дитини в суспільстві, зміною його позиції при вступі в нові відносини зі світом дорослих, світом їх цінностей, що визначає новий зміст її свідомості (Л. Виготський) [13].

Найчастіше креативність розглядають як загальну здатність до творчості, яка характеризує особистість у цілому.

Креативність актуалізується в певних умовах, які необхідно створювати для кожної особистості з урахуванням її індивідуальних особливостей.

За М. Валлах творчі здібності – це здатність породжувати оригінальні ідеї в умовах вирішення і постановки нових проблем. У свою чергу Дж. Гілфорд під творчими здібностями і креативністю розуміє здатність відмовлятися від стереотипних способів мислення та виділяє шість параметрів креативності:

- 1) здатність до виявлення і постановки проблем;
- 2) здатність до генерування великої кількості ідей;
- 3) семантична спонтанна гнучкість здатність до продукування різноманітних ідей;
- 4) оригінальність здатність продукувати віддалені асоціації, незвичні

відповіді, нестандартні рішення;

- 5) здатність удосконалити об'єкт, додаючи деталі;
- б) здатність вирішувати нестандартні проблеми, проявляючи семантичну гнучкість (побачити в об'єкті нові ознаки, знайти нове використання) [18].

У підлітковому віці відбувається придушення креативності з ряду причин: соціальні та особистісні обмеження, страх саморозкриття, негативні реакції соціуму на особистісні прояви.

Є кілька можливостей для відчуття власної індивідуальності, креативності підлітка. Це розвиток своєї особистості за зразком і подобою особистості дорослої людини, оскільки саме дорослий в очах дитини має самостійність, лідерські здібності та соціальну креативність.

Для розвитку та актуалізації здібностей підлітків необхідно організувати спеціальне середовище, яке повинно володіти високим ступенем невизначеності і потенційним багатством можливостей. Невизначеність стимулює пошук власних орієнтирів, а не прийняття готових моделей. Середина повинна містити зразки креативної поведінки, і його результати. Так як у підлітковому віці розвиток креативності видається важливим для подальшого розвитку особистості, то для її прояву в соціумі дослідники визначили найбільш прийнятну сферу. Вченими виявлено, що в підлітковому віці рівень вербальної креативності вище рівня невербальної, і отже сфера прояву вербальної креативності створює більше можливостей для організації творчого середовища та особистісного розвитку підлітків (Ю. Кулютки) [32].

Розвиток креативних здібностей у підлітковому віці визначається взаємодією низки чинників:

1. Внутрішніх, до яких належать: вікові й індивідуально-психологічні особливості особистості (самооцінка, рівень тривожності, агресивність, спрямованість особистості, акцентуації характеру, властивості ВНД тощо), статеві відмінності, стилі (стратегії) організації розумової діяльності.

2. Зовнішніх, що представлені чинниками мікросередовища: характером і системою сімейного виховання, впливом школи і спілкування з

однолітками. Рівень розвитку креативних здібностей у підлітків може бути суттєво підвищений шляхом впровадження програми корекційно-розвивальних занять, що передбачають комплексне формування дивергентного і конвергентного мислення.

Отже, креативність – це здатність постійно змінюватися, проявляти власну неповторність. Коли людина виражає власну унікальність через креативність, то відчуває повноту життя, усвідомлює його сенс.

На думку Т. Амабайл середовище «повинне забезпечувати час та ресурси; розвиток компетентності; конструктивність зворотного зв'язку, що фокусується на певній роботі чи завданні; заохочення атмосфери гри та експериментування; упровадження змішаних стилів роботи для групової взаємодії; заохочення ризику; вільний вибір завдань; передбачення винагороди за досягнення чи для заохочення додаткової дії, але такої, яка підтримує внутрішню мотивацію, а не контролює поведінку.

Проте нагляд та оцінювання розглядаються нею, як перешкоди креативності внаслідок посилення чинників стресу». Середовище, що сприяє прояву креативності, повинно володіти високим ступенем невизначеності й потенційної багатоваріантності: це мобілізує на пошук власних орієнтирів і забезпечує можливість їх знаходження.

Умови, що сприяють реалізації креативності, теж кваліфікуються як внутрішні й зовнішні. К. Роджерс до внутрішніх умов відносив: екстенціональність (відкритість новому досвіду); внутрішній локус оцінювання; здібність до незвичайних поєднань [67].

Серед внутрішніх причин, що гальмують реалізацію креативності, називають існування конкуруючих між собою типів мислення – критичного й творчого. Критичне мислення спрямоване на виявлення недоліків у думках інших; людина, у якої розвинутий цей тип мислення, замикається на пошуку «чужих» недоліків, не пропонуючи своїх конструктивних ідей. Навпаки, людина з творчим мисленням, що переважає, розробляючи конструктивні ідеї, недостатньо уваги приділяє їх недолікам. Прояву творчих здібностей та

креативності заважають не тільки недостатній розвиток визначених здібностей, але й деякі особистісні якості.

Зокрема, Г. Ліндсей, К. Халл, Р. Томпсон відзначали нахил до конформізму (намагання не вирізнитися від інших у своїх думках і вчинках); побоювання насмішок з приводу висловлених думок; острах критикувати інших через можливу помсту; завищену оцінку власних ідей.

Отже, зовнішніми умовами творчості є: психологічна безпека й захищеність (визнання безумовної цінності індивіда, створення обстановки, в якій відсутнє зовнішнє оцінювання); психологічна свобода самовираження. К.Дж. Роджерс називав і «супутні компоненти творчого акту» – емоції (естетичні, евристичні, комунікативні, «відокремленість») [67].

Зовнішні чинники, що заважають розвитку креативності – відсутність підтримки серед оточуючих (батьків, учителів, друзів), недостатнє матеріальне забезпечення тощо.

С. Смірнов у якості причин називає ліміт часу; стан стресу, підвищеної тривожності; бажання швидко знайти рішення; дуже сильну або дуже слабку мотивацію; наявність фіксованої установки на конкретний спосіб рішення; невпевненість в своїх силах, викликана попередніми невдачами; страх; підвищену цензуру. Серед особистісних відзначені конформізм; невпевненість у собі; дуже сильна впевненість; емоційна пригніченість і стійке домінування негативних емоцій; уникнення ризикованої поведінки; домінування мотивації уникнення невдачі над мотивацією прагнення до успіху; висока тривожність як особистісна межа; сильні механізми особистісного захисту [74].

Розглянемо чинники родинного середовища які зумовлюють високі показники креативності: наявність у дитини вибору, можливість емоційного самовираження, позитивне відношення дорослих до її дослідницької активності, підвищення самооцінки з боку дорослих, зменшення вимог до неї та покарань.

Вітчизняні науковці, які вважають основною умовою розвитку креативності розвиток особистості дитини та створення умов для формування її

особистісних якостей (В. Дружинін) [23].

Дж. Гауена вважає, що сенситивні періоди у розвитку креативності, а саме: дошкільний і молодший шкільний вік є найсприятливішим для творчого розвитку особистості.

Щоб долати труднощі, знаходити інноваційні шляхи вирішення проблем, бути успішною, людина повинна активізувати свій творчий потенціал, свою креативність.

Креативність виступає як творча здібність яка є потужним фактором розвитку особистості, визначає її готовність до нестандартного мислення й поведінки. Тому перед практичною освітою постає завдання виховання креативної особистості, здатної до творчої діяльності в різних сферах життя.

Більшість дослідників схильні розглядати творчість як процес, що має певну специфіку й призводить до створення нового, а креативність – як потенціал, внутрішній ресурс людини, творчу здібність. Існує питання про те, чи є креативність компонентом розумової та інших видів обдарованості, чи її варто розглядати як самостійний особливий вид обдарованості.

До основних характеристик креативності відносять вигадку, дар передбачення, ініціативність, настирливість, високу самоорганізацію, працездатність, оригінальність. За даними досліджень, з оригінальністю поєднані такі характеристики особистості як домінантність, чутливість до емоцій, здатність до ідентифікації себе з іншими людьми та легкої зміни ролей. Особистість, яка володіє цими якостями, знаходить задоволення не тільки в досягненні мети, а, перш за все, в самому процесі творчості (Є. Ільїн) [26].

Е. Торренс зазначає, що оскільки спадковість не є основним показником майбутніх творчих досягнень, тому основну увагу потрібно звертати на фактори зовнішнього середовища, що можуть чинити як позитивний, так і негативний вплив на розвиток здібностей. На його думку, для виявлення й розвитку творчих здібностей дитини важлива підтримка оточення і, в першу чергу, батьків та інших дорослих.

Досліджуючи вплив родини на формування творчої та креативної

особистості, психологи виділяють наступні параметри сімейного виховання:

- а) гармонійність – негармонійність відносин між батьками та дітьми;
- б) творча – нетворча особистість батьків як взірець для ідентифікації;
- в) спільність або відсутність захоплень в інтелектуальній сфері;
- г) очікування батьків по відношенню до дитини.

В дослідженнях Дж. Гетцельса й Ф. Джексона виявлено, що рівень матеріального становища сім'ї не відіграє особливої ролі в розвитку здібностей дитини. Більш суттєвий вплив чинить професія батьків, їх соціальний статус й позиція по відношенню до дітей. В таких родинах заохочується інтелектуальна зацікавленість дитини, надається значна свобода у виборі інтересів, стимулюється інтелектуальна діяльність і створюються умови для прояву індивідуальних особливостей. Нерідко креативні діти настільки захоплюються своїми особливими інтересами, що поведінка їх стає ексцентричною. Незвичні вчинки й поведінку дітей батьки повинні сприймати як цікаві, багатообіцяючі і не показувати свою роздратованість, незадоволеність.

Сприйняття й цінності такої дитини значно відрізняються від тих, що властиві їх одноліткам. Креативна дитина потребує розуміння й підтримки дорослих і родина повинна забезпечити їй психологічний захист, зміцнити саморозуміння й самосприйняття.

Дж. Гауен надає цілу серію корисних порад батькам, які переймаються розвитком творчих здібностей дитини. Він зазначає, що в родині потрібно підтримувати необхідну для творчості атмосферу, допомагати дитині долати непорозуміння з боку дорослих, негативну реакцію ровесників.

«Чим ширше ми відкриваємо можливості для конструктивної творчості, – говорить Дж. Гауен, – тим більш щільно затуляються клапани деструктивної поведінки. Дитина, яка позбавлена позитивного творчого виходу, може направити свою творчу енергію в зовсім небажаному напрямку».

Дослідження впливу сімейного мікросередовища дозволило виділити декілька предикторів високих показників креативності. До них належать: наявність у дитини вибору, можливість емоційного самовираження, позитивне

ставлення оточуючих до її дослідницької активності, підвищення самооцінки з боку дорослих, зниження вимог до неї.

В. Новлянська вважає, що сучасна благополучна сім'я може несвідомо створювати перепони на шляху розвитку креативності дитини. Так, в родині, в якій виховується одна дитина, її просто «закидають» дорогими іграшками, тому у неї не виникає бажання щось створювати, щось чимось замінити.

Дитина постійно відчуває нестачу в друзях для спілкування на рівні гри та фантазії. Завдання батьків – направляти і підтримувати інтерес дитини до гри, ставити перед нею завдання, що потребують активної роботи думки і дій для їх розв'язання.

Дослідженнями психологів доведено, що продуктивному творчому мисленню сприяє оволодіння спеціальними способами, до яких належать: виділення протилежних властивостей, пошук аналогій, асоціювання понять, ставлення запитань, переформулювання, генерування ідей, зміна альтернативи, комбінування та інші [52].

З точки зору дослідників творчості, креативність формується тоді, коли немає зразка, що чітко регламентує поведінку дитини, але є позитивний приклад творчої особистості в родині або найближчому оточенні й створюються умови для її наслідування, оскільки творча поведінка підкріплюється різними виховними засобами.

В. Дружинін вважає, що розвиток творчих здібностей та креативності відбувається за наступним механізмом: на основі загальної обдарованості під впливом мікросередовища і наслідування формується система мотивів та особистісних властивостей (незалежність, мотивація самоактуалізації, нонконформізм) і загальна обдарованість перетворюється в актуальну креативність [22].

П. Торренс, В. Дружинін, Д. Богоявленська, В. Юркевич виділяють дві фази розвитку креативності. Перша фаза характеризується відсутністю будь-якої спеціалізації – дитина творить в різних напрямках культури. Цей сенситивний період розвитку креативності припадає на вік від 3 до 5 років.

Механізм її формування – наслідування значущого дорослого як креативного зразку. У дитини з'являється потреба діяти як дорослий, зрівнятися з ним. У дошкільників спостерігається масовий прояв творчості, котрий відображає природну поведінку дитини, бо у неї відсутній досвід, що заважає їй творити [8, 23].

Так, В. Юркевич називає цю креативність «наївною», натомість П. Торренс вважає природним даром.

В процесі розвитку, помічається схильність дитини до того або іншого виду занять і у віці 13-20 років виникає «спеціалізована» креативність, тобто здатність до творчості у певному виді діяльності. На цьому етапі особливого значення набуває професійний зразок.

П. Торренс вважає вплив родинного середовища на розвиток здібностей дитини виявили декілька чинників, що зумовлюють високі показники креативності: наявність у дитини вибору, можливість емоційного самовираження, позитивне відношення оточуючих до її дослідницької активності, підвищення самооцінки з боку дорослих, зменшення вимог до неї та покарань [61].

Для розвитку творчих здібностей та креативності необхідно мати вольові якості, які виховуються в родині з більш жорсткими умовами. Можна бути креативною особистістю, зазначають психологи, але не досягти ніяких результатів при відсутності внутрішньої витримки, волі і підтримки ззовні.

Для творчої самореалізації необхідні психологічна свобода і психологічна безпека. Батьки повинні навчити дитину відстоювати свої оригінальні погляди, долати непорозуміння оточуючих, розвивати мотивацію досягнення, ціннісні орієнтації, що дозволяють реалізувати творчі рішення. Відсутність креативності, на думку спеціалістів, частіше за все є наслідком авторитарної, жорсткої системи виховання, що подавляє структури власного «Я» дитини, які здатні протистояти тиску середовища. Особливо небезпечно, коли це відбувається до першого народження особистості, приблизно в трьохрічному віці.

Д. Богоявленська вважає, що основною умовою розвитку творчих здібностей та креативності є розвиток особистості дитини. У дітей з високим рівнем креативності до 7 років практично сформовані найважливіші характеристики особистості – позитивне відношення до себе і оточуючого світу, розвинена рефлексія; діти з середнім та низьким рівнем креативності мають середній та низький рівень розвитку особистісних якостей [8].

Рівень творчих здібностей та креативності підлітків пов'язаний з такими особистісними властивостями як здатність до самостійного прийняття рішень, впевненість у собі, прагнення до влади, вміння триматися в компанії, толерантність.

Якісні відмінності існують і в свідомості креативних підлітків у порівнянні з їх звичайними однолітками. Для них характерна більш висока самоповага, віра у свої особисті здібності; у них вищі показники саморозуміння.

У креативів інтернальний локус контролю, вони більш схильні звинувачувати самих себе у своїх невдачах. Таким чином, аби не знищити творчий потенціал дитини, не загальмувати її розвиток, потрібно не тільки розвивати креативність, а й створювати умови для розвитку її особистісних якостей, бажання діяти у відповідності до загальнолюдських цінностей і домагатися результату.

За даними О.Л. Солдатової, включення в систему освіти формування деяких способів креативної поведінки й самовираження, моделювання творчих дій, опанування технологій творчої діяльності демонструє суттєвий зріст креативності, а також появу і підсилення таких креативних якостей особистості, як незалежність, відкритість новому досвіду, чутливість до проблем, високу потребу в творчості.

Нажаль обдаровані творчі учні не визнаються вчителями й однолітками. Вчителі надають перевагу дітям інтелектуалам, бо креативи – нонконформісти, бунтарі, фантазери, люблять гумор, виявляють його у відповідях при дослідженні нестандартних ситуацій. За результатами психологічних

досліджень близько 70% випадків непорозуміння та конфліктних ситуацій вчителів з учнями відбувається за участю креативних дітей [71].

Л. Єрмолаєва-Томіна, на основі досліджень західних психологів, сформулювала рекомендації педагогам щодо стимулювання розвитку творчих здібностей підлітків:

1. Уважно і чуйно ставитися до всіх проявів творчої активності дітей.
2. Змінювати внутрішній настрій по відношенню до кожного учня: потрібно бачити в кожному з них потенційні творчі здібності.
3. Педагог повинен навчитися бачити креативність учнів не тільки під час занять, а й в інших видах позашкільної діяльності.
4. Формувати в учнів достатньо високу самооцінку, що стимулювала б їх до діяльності.
5. Педагог повинен розвивати свою креативність [24].

Перші методи розвитку творчого мислення були розроблені Дж. Гілфордом, П. Торренсом, Р. Крачфілдом, Де Боно і отримали широке застосування в шкільній практиці. У вітчизняній психології і педагогіці розроблені і застосовуються різні програми та методи розвитку креативності (В. Дружинін, Н. Хазратова, Н. Багдасаров, Н. Бабаєва, О. Яковлева, В. Маляко та інші) [4; 10; 18; 22; 46; 66].

В останні роки стали помітними спроби віднайти методи й прийоми активізації творчого пошуку. Серед нових методів стимулювання творчості найбільшу увагу привертають методи синектики, метод «брейнстормінгу» (штурму мозку), «ТРИЗ» (способи розв'язання винахідницьких задач), морфологічного аналізу, конференція ідей, гірлянди асоціацій. Одним з ефективних шляхів розвитку дивергентного мислення й когнітивного стилю є різні форми інтелектуальних тренінгів. Розроблені програми, котрі направлені на розвиток особистісних компонентів творчості.

Серед останніх найбільш відомою є програма О. Яковлевої, що побудована на принципі трансформації когнітивного змісту в емоційний з дотриманням умов безоціночного прийняття. Згідно цієї програми основна

робота здійснюється з емоційними станами та реакціями особистості, що виникають у відповідь на спеціально запропоноване завдання. Відповідний зміст відноситься автором до чотирьох основних областей та поділяється на чотири блоки:

«Я-Я» (Я в спілкуванні з самим собою).

«Я-інший» (Я в спілкуванні з іншими).

«Я-суспільство» (як Я спілкуюсь з суспільними інститутами).

«Я-світ» (як Я досліджую світ) [93].

В контексті проблеми розвитку креативності виникає інтерес до організації педагогічного супроводу, що направлений на створення креативного середовища в освітньому закладі. Він відбувається навколо інтересів дитини і виконує функцію адаптації школи до індивідуальних особливостей і суб'єктивних потреб учнів. Педагогічна діяльність, що направлена на розвиток креативної середи, має ряд характерних ознак:

- а) уважне відношення до незвичайних запитань;
- б) уважне відношення до незвичайних ідей;
- в) демонстрація цінності дитячих ідей;
- г) надання дітям більшої самостійності;
- д) створення вільних навчальних умов.

Такий підхід до розвитку творчих здібностей та креативності є найбільш оптимальним в умовах навчально-виховного процесу.

А. Сологуб – креативна освіта передбачає творчість учнів завдяки залученню їх до активного дослідження і формування творчого стилю діяльності, здобуття нових знань та вияву творчих рис. Це стає можливим завдяки використанню змісту освіти як матеріалу для дослідження та узгодження організації процесу навчання учнів з процесом наукового дослідження. Серед різноманітних методів, що використовуються в процесі креативного навчання, головне місце займають дослідницький та частково-пошуковий. Головна відмінність між креативним і розвиваючим навчанням, на думку А. Сологуб, полягає в тому, що креативне навчання сприяє розвитку як

інтелектуальних, так і творчих здібностей особистості, а розвиваюче – лише інтелектуальних [75].

На думку В. Моляко в питанні про розвиток креативності не може йтися про алгоритми, стандартні прийоми, способи й методи, а, в першу чергу, потрібно формувати стратегію. Під стратегією він розуміє системне утворення, в яке входять установки на виконання певним чином спрямованого пошуку та уміння розв'язувати конкретні завдання (тактики).

В. Моляко пропонує систему, яка водночас має діагностичну й тренувальну спрямованість – КАРУС (аббревіатура від слів Комбінування – Аналогізування – Реконструювання – Універсальний підхід – Ситуативна поведінка / спроби розв'язувати завдання як заманеться) [45; 48].

Відомо, що можна бути творчою людиною, але не досягнути ніяких результатів. Для реалізації креативності необхідно мати сильні особистісні якості, внутрішню витримку та підтримку ззовні. Важливу роль відіграють також мотивація досягнення, наявність знань, які дозволяють оцінити ефективність різних варіантів рішень, і відповідні ціннісні орієнтації, які дають можливість реалізувати творчий задум.

Для трансформації дитячої творчості в дорослу, завданням якої є створення принципів о новому значимому для суспільства продукту, дитина повинна набути якості, які дозволяють їй подолати супротив суспільства.

Таким чином, провідну роль в детермінації творчої поведінки підлітків відіграють мотивація, ціннісні орієнтації та особистісні риси.

С. Смирнов вважає, що для розкриття креативних здібностей підлітка викладачеві необхідно:

1. Не пригнічувати інтуїцію, а заохочувати за спробу використати інтуїцію й направляти на подальший логічний аналіз висунутої ідеї.
2. Формувати в учнів упевненість в своїх силах.
3. Спіратися в процесі навчання на позитивні емоції, оскільки негативні емоції пригнічують прояв креативності.
4. Стимулювати учнів до самостійного вибору цілей, завдань і засобів їх

рішення.

5. Не допускати формування конформного мислення, боротися з орієнтацією на думку більшості.

6. Розвивати уяву і не пригнічувати схильність до фантазування.

7. Формувати чутливість до суперечностей, оскільки вони є джерелом нових питань і гіпотез.

8. Частіше використовувати завдання відкритого типу, де відсутнє одне рішення.

9. Застосовувати проблемні методи навчання, стимулюючі установку на самостійне відкриття нового знання.

10. Заохочувати прагнення бути самим собою, слухати своє «я», усіяко проявляти свою пошану й увагу до кожного учня.

Творчі здібності чи креативність закладені і існують в кожній дитині. У дітей прояви креативності носять досить масовий характер і більшість фахівців відносять до неї такі пізнавальні якості як фантазія, творча уява. Розвиток креативності відбувається у творчій діяльності [74].

На думку О. Матюшкіна, «в період розвитку дитини від молодшого до середнього шкільного віку (з 6-7 до 12-13 років) посилюється взаємовплив уваги та інтелекту. У цей період особливо важливо стимулювати розвиток творчого, не шаблонного мислення».

Проте вважається, що це зниження носить тимчасовий характер. Після певного періоду, який деякі дослідники називають «латентним», у деяких школярів відбувається яскраво виражений підйом креативності. У зв'язку з цим багато дослідників вказують на нелінійний тип розвитку креативності, в якому два піки, один з них припадає на молодший період, точніше дошкільний вік, інший з'являється після періоду такого спаду.

Слід зазначити, що єдності серед дослідників щодо вікового діапазону для цих двох піків не існує, тим більше, що спад вербальної креативності та образної може відбуватися в різний час [46].

Теоретичний аналіз проблеми свідчить, що в останні роки більш

помітними стали спроби віднайти шляхи стимулювання творчого потенціалу особистості. Успішний розвиток креативності можливо лише при створенні певних умов, що сприяють їх формуванню серед яких основну роль посідає родина та школа.

На можливість реалізації творчого потенціалу значний вплив чинять особистісні якості, такі як працелюбство, воля, наполегливість, прагнення реалізувати задумане. Для реалізації креативності необхідно мати сильні особистісні якості, внутрішню витримку та підтримку ззовні. Важливу роль відіграють також мотивація досягнення, наявність знань, які дозволяють оцінити ефективність різних варіантів рішень, і відповідні ціннісні орієнтації, які дають можливість реалізувати творчий задум.

Підлітковий вік має всі можливості для розвитку креативності, але створення сприятливих умов недостатньо для виховання дитини з високорозвиненими творчими здібностями. Необхідна цілеспрямована робота з розвитку креативності у дітей та підлітків. Таким чином, єдиним плідним шляхом розвитку креативності в дитинстві стає максимально повне розкриття потенційних можливостей та природних задатків.

Висновки до першого розділу.

Отже, проведений теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що підлітковий вік – це вік дитини від 10-12 до 15-17 років. Але однакостайності щодо визначення його чітких хронологічних меж на сьогодні не існує. Більшість учених дотримуються думки, відповідно до якої підлітки поділяються на дві основні групи: молодших і старших підлітків. Так, для молодшого підлітка новоутворенням є здатність до ідентифікації, для старшого – почуття самотності, перше кохання. Узагальнюючи наявні у спеціальній літературі думки, можна зробити висновок, що до першої групи належать діти віком від 10 до 13 років, до другої, відповідно – 14-17 років. Підлітковий вік – це час формування стійких форм поведінки, характеру і засобів емоційного реагування, які в подальшому визначають життя дорослої людини, її фізичне і

психічне здоров'я. Це час досягнень, набуття знань, умінь, нової соціальної позиції, становлення моральності. Отже, у цілому, ніякої принципової кризи в підлітковому віці немає. Але велика ранимість підлітка, тимчасова фізична ослабленість, невпевненість, загальний стан "розброду" можуть привести до несприятливих виявів. Проте, зрештою все визначається особливостями середовища, в якому відбувається розвиток підлітка. Ніяких конфліктів не виникає, якщо оточуючі правильно розуміють природу виникаючих змін і рахуються з ними.

Нами уточнено, що проблема творчих здібностей та креативності у підлітковому віці є однією із стрижневих і суперечливих проблем у психології. До того ж, як вказує І. Біла, до теперішнього часу не визначено єдиного психологічного критерію творчої діяльності. У нашій роботі ми намагалися всебічно представити поняття творчих здібностей через поняття креативності; дослідити психологічні умови розвитку творчих здібностей молодших підлітків. Отже, креативна сфера молодшого підлітка досить динамічна і легко піддається зміні. При правильному підході може позитивно впливати на розвиток творчих здібностей та креативного мислення. Відомо, що розвиток креативності молодших підлітків сприяє формуванню творчої позиції, що, у свою чергу, стимулює пізнавальну самостійність і самоорганізацію. Для реалізації креативності необхідно мати сильні особистісні якості, внутрішню витримку та підтримку ззовні. Важливу роль відіграють також мотивація досягнення, наявність знань, які дозволяють оцінити ефективність різних варіантів рішень, і відповідні ціннісні орієнтації, які дають можливість реалізувати творчий задум. Тому нами робиться висновок про необхідність вивчення психологічних умов розвитку творчих здібностей та креативності у підлітків.

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

2.1. Хореографія як чинник розвитку особистості підліткового віку

У процесі формування всебічно розвиненої і гармонійної особистості підлітка особливе місце належить різним видам мистецтва. Як зазначає Б. Ліхачов, «тільки в такому ідеальному варіанті можливо естетично розвинути всі органи чуття і повністю розкрити творчі здібності людини». Але в реальній практиці набагато частіше ми спостерігаємо, що людина тяжіє в силу тих чи інших причин до якогось одного, а іноді двох видів мистецтва. Соціологи прийшли до цікавого висновку: «Школярі, однаково цікавляться всіма мистецтвами, але доцільніше розвивати деякі види мистецтва, а саме ті до яких є переважний інтерес та явні схильності» [37, с. 49].

Як показує практика, систематичні заняття одним видом мистецтва – будь то хореографія, музика, образотворче мистецтво, література чи театр – закладають основу, на якій в подальшому будуватиметься «будівля» моральних та естетичних цінностей особистості. Грамотне поєднання, наприклад: в музично-виховному процесі таких елементів, як художня освіта, розвиток навичок виховання та творчої діяльності, як правило, призводить до того, що у суб'єкта розвивається рівень естетичної підготовленості, достатній для повноцінного сприйняття й інших видів мистецтва (Р. Павелків) [54].

Особлива роль у формуванні і розвитку особистості належить саме хореографічному мистецтву. В умовах, коли за допомогою засобів масової інформації хореографія увійшла в кожен будинок. Вона з кожним роком відіграє все більшу роль у духовному житті підростаючого покоління, розширює діапазон ідейно-емоційного впливу на морально-естетичний вигляд дітей, підлітків, юнаків та дівчат.

Для підтримки психічного і фізичного здоров'я фахівці різних галузей застосовують різноманітні засоби, серед яких особливе місце займають танці. Хореографія, як засіб розвитку особистості розглядається в багатьох теоретичних науках: соціологічних, психологічних, педагогічних. Так, танець як суто людське надбання, особливий соціокультурний феномен розглядають вчені О. Авдєєв, Л. Блок, К Бюхер, І. Хайзінга та ін. [3; 19; 72].

Група вчених (А. Морра, Р. Коллінгвуд, А. Хаскела) розглядають танець як засіб прояву емоцій, як заміник мови. У працях Я.А.Коменського враховувалися різні аспекти художнього виховання і творчого розвитку підростаючих поколінь.

Різним аспектам хореографічної діяльності присвячені сучасні дослідження: Л. Івлева, Е. Корольової.

Гра, як засіб художнього виховання, досліджена в роботах: Л. Виготського, О. Газман [14].

Заняття танцем є важливою умовою фізичного розвитку підлітків. Поліпшується координація рухів, сила м'язів, розвиваються динамічні можливості та дихальна система, зміцнюється серцево-судинна система.

Зростає культура поведінки: діти стають більш ввічливими, починають ставитися уважніше до оточуючих, знаходять спільні інтереси з товаришами, відчують себе частиною колективу. Культура поведінки зростає не тільки під час занять, а й в звичайному житті.

Через танець виховуються моральні якості. Під час виконання або перегляду танцювального номера у дітей викликаються яскраві емоції, вони вчаться відчувати характер і співпереживати, виявляти своє ставлення, відрізнити добре від поганого та робити висновки. Хореографія, як мистецтво колективне, допомагає розвинути почуття колективізму, відповідальності, самостійності, цілеспрямованості, доброти, принциповості.

Танцювальне мистецтво має і пізнавальне значення. У танці відображені почуття, емоції, життя людей, які розширюють кругозір дитини, збагачують його новими знаннями і уявленнями.

Заняття танцями позитивно впливають на розвиток пам'яті, уваги, допомагають орієнтуватися в просторі, відчувати мелодію і ритм.

Уроки танців впливають на емоційну сферу дитини підлітків. Адже танець і музика занурюють людину у світ емоцій, сприяючи не лише їх народженню, але і звільненню. Під час танцю дитина вчиться розуміти себе, усвідомлювати свої емоції а й згодом їх висловлювати.

Заняття танцями благотворно впливають на здоров'я підлітків. Психологами доведено, що після уроку танців у дітей поліпшується настрій, вони легше сходяться з однолітками.

Придбана грація та пластика залишаться на все життя. Завдяки танцям поліпшується мозкова діяльність обох півкуль: одна регулює роботу з образним мисленням, яке активізується при імпровізації, друга відповідає за логіку рухів. Таке поліпшення сприяє підвищенню у танцюриста координації рухів і спритності. Також відбувається поліпшення пам'яті.

Ще заняття танцями корисні при проблемах із зором, так як необхідно весь час змінювати фокусування погляду. У танцюючих людей є почуття впевненості в собі, вони вміють не тільки красиво рухатися, але і красиво носити вбрання, бути в центрі уваги. Танці виховують зібраність, організованість. Танці – кращий засіб від стресу. Танцювальне мистецтво розкриває духовний світ людини і є одним з найдавніших проявів творчості.

В силу своїх зображально-виражальних можливостей, танець тісно пов'язаний з дійсністю, але зв'язок цей носить не буквальный, а опосередкований характер, він здійснюється з урахуванням загальних естетичних законів і образності хореографічного мистецтва. Мова танцю – це мова людських почуттів і якщо слово щось означає, то танцювальний рух щось висловлює.

Секрет впливу танцю полягає в силі вираження людських емоцій, в передачі почуттів високої напруги, у відверненні від всього дрібного і випадкового. Хореографічні образи, як правило, несуть в собі відображення етапних, ключових моментів життя, і завдяки своїй високій опосередкованості

та схвильованої піднесеності вони виявляються здатними досягнути її сутність.

Хореографія належить до видовищних видів мистецтва, що об'єднує в собі танець, музику, драматургію, образотворче мистецтво. Центром цього синтезу є хореографія. Різні види мистецтв взаємодіють між собою в хореографічному творі.

Отже, хореографія являє собою певну цілісну сутність, яка має, свої конкретні форми прояву та закономірності побудування. Особливістю є власні виражальні засоби хореографії, відмінні від усіх інших видів мистецтва які створюють хореографічну образність.

Важлива закономірність хореографічного мистецтва полягає у двох вимірах: просторовому та часовому. У хореографії, на відміну від інших видів мистецтва, дія розвивається в просторі і в часі, і цим драматургічно обумовлюється її особливий лад. Виразними засобами хореографічного мистецтва є пластика людського тіла, креативне мислення [51].

Виразні засоби танцю історичні. Його виразне «німе слово» жест був доступною формою спілкування протягом історії розвитку людства. Відточуючи, виразність жесту створювала передумови народження танцю. На якомусь етапі жест людського тіла знайшов незамінного супутника - ритм, одне з найбільших відкриттів людини і дуже важливе якість танцю.

Танець як один з видів мистецтва надає на виконавця велике ідейно-емоційного вплив. Досконалість танцювальних образів визначається їх змістом і формою. «Мистецтво танцю розкриває духовний світ людини і в кращих проявах він (танець) завжди виховує прекрасне в людині, закликаючи до досконалості, виховує шляхетні почуття, стверджує гуманістичні ідеї».

Важливою особливістю (як уже зазначалося) хореографічного мистецтва є синтетизм: крім власне танцю воно включає в себе музику, образотворче мистецтво, креативне мислення, елементи драми. Це дає нам можливість визначити одну з його особливостей художніх інтересів до хореографії, які можуть бути спрямовані як на сам танець, так і на допоміжні виду мистецтва (хоча термін «допоміжний» не відображає суті явища).

На рівні особистості танцювальна культура характеризується ступенем освоєння цих цінностей, рівнем зануреності в процес сприйняття танцю, танцювального виконавства і творчості.

Виховання танцювальної культури, приведення всього танцювально-виховного процесу в відповідність до вимог сьогодення є найважливішими компонентами формування загальної культури як окремо взятої особистості, так і суспільства в цілому.

Визнаючи виховуюче і розвиваюче значення всіх видів мистецтва, необхідно відзначити, що хореографія займає особливе місце. Володіючи найбільш сильним тонким і глибоким впливом на духовний світ людини, хореографія відображає природу людини в гармонійній цілісності і єдності емоційної, раціональної та інтелектуальної сторін, креативності. За допомогою танцю виконавець може висловити те, що не можна висловити словами. «Її комунікативна, пізнавальна, виховна, власне-естетична й інші функції збігаються з психологічними і соціальними потребами людини, що органічно включає музику в духовний світ особистості» [86].

Мова рухів у хореографії інтернаціональна, що дозволяє сприймати її незалежно від національної або расової приналежності особи. Вивчення танцювально-культурних досягнень всіх часів і народів сьогодні є в будь-якій країні, а це в свою чергу робить можливим використовувати виховний захід. Завдяки розвитку технічних засобів повсякденна трудова, побутова та особливо культурно-дозвілєве життя насичене сучасною хореографією, що перетворює її в один з найбільш поширених і доступних видів мистецтва, який становить духовне багатство людей (С. Паршук, А. Драган) [55].

Для формування танцювальної культури необхідно не превалювання якогось одного стилю, а повноправний розвиток різних стилів напрямків. Відродження атмосфери високої духовності вимагає розробки і реалізації науково обґрунтованої системи пропаганди сучасної хореографії.

Згідно з дослідженнями, в розвитку особистості яка займається хореографічною діяльністю спостерігаються дві тенденції:

1. Поява типових рис як наслідок об'єктивних умов специфічної діяльності.

2. Формування індивідуально-своєрідних властивостей.

Систем сучасної хореографії повинна орієнтуватися на конкретні групи танцюристів з метою розширення їх танцювального кругозору, розвитку техніки танцю, поглиблення розуміння філософії танцю, вироблення диференційованого ставлення до хореографічного мистецтва. Свій виховний вплив ця система може надавати, насамперед, через створення атмосфери, яка формує позитивне ставлення до різних жанрів хореографії, як найвищого прояву людського духу та інтелекту, креативності; атмосфери, що стимулює до досягнення більш глибоких і складних творів хореографічного мистецтва (П. Фриз) [86].

Хореографія так чи інакше виховує виконавців, формує, перетворює їх духовний світ. М. Каган справедливо зазначає, що: «Художнє виховання – є формування ставлення людини до мистецтв»а (П. Фриз) [86, с. 54].

Отже, умовою, що сприяє розвитку потенційних можливостей підлітків, є їх здатність активно сприймати різні види хореографії. Формування танцювальної культури передбачає два завдання: з одного боку, необхідно реалізувати хореографічний потенціал різних жанрів мистецтва – від класики до модерну, з іншого, – використовувати сучасну хореографію для того, щоб виховати в першу чергу, гармонійну і всебічно розвинену особистість.

2.2. Умови розвитку творчих здібностей підлітків у процесі хореографічної діяльності

Почуття музики і танцю – ось, ті дві головні якості, які необхідно прищепити дитині з дитинства. Доведено, що кожен рух – це результат розвитку мислення, вивчаючи нові будь-які рухи ми розвиваємо своє мислення, вони взаємопов'язані, не буває одного без іншого. Хореографія є одним з найефективніших способів розвитку мислення, через вивчення руху, і навпаки.

Вивчаючи, кожне нове па діє інструментом почуттів, дає можливості для розвитку та сприйняття навколишнього середовища. Так само важливим у розвитку творчої особистості є – артистизм, за допомогою нього підлітки набувають впевненість в собі, розлучаються зі скутістю, замкнутістю. Так само у дітей підвищується самооцінка, вони розвивають вміння креативно мислити, і знаходити неординарні рішення.

Творча активність дітей розвивається поступово шляхом цілеспрямованого навчання, розширення музичного досвіду, активізації почуттів, уяви та мислення. У цьому віці емоції, викликані музикою, створюють певну рухову активність, завдання керівника полягає в тому, щоб направити її в потрібне русло, підбравши для цього цікавий і різноманітний музично-танцювальний матеріал.

Розвиток креативності та творчих здібностей особистості, вивчення психічних закономірностей і механізмів творчого процесу на всіх етапах розвитку суспільства були актуальною проблемою. Як зазначалось у попередніх розділах, у психологічних аспектах креативність дітей та підлітків не достатньо розроблена. Отже за більш детальним розглядом даної теми ми звернулись до наукових праць з педагогіки та соціології.

На думку ряду дослідників таких як: В. Дружинін, А. Лук, К. Роджерс однією з основних умов, необхідних для формування креативності є неформальність розвиваючого середовища. Система освіти, заснована на розвитку в основному логічного мислення, в умовах жорсткої регламентації освітнього процесу не сприяють повною мірою формуванню творчої особистості. Натомість культурно-дозвіллева діяльність, в рамках якої здійснюється процес виховання, навпаки, має необхідний педагогічний потенціал і забезпечує культурно-формуючі умови для розвитку креативності особистості [52].

Як невід'ємна сторона духовної культури, креативність тісно пов'язана з самовираженням і самоактуалізацією, вона являє собою основу особистісного розвитку і є суттєвим резервом гуманізації суспільства.

З огляду на той факт, що обов'язковими умовами для прояву креативності є творча особистість, творчий процес, творче середовище, необхідно конкретизувати вид художньо-творчої діяльності, в процесі якої здійснювалося б формування креативної особистості.

Аналіз основних видів і жанрів художньо-творчої діяльності дозволяє визначити мистецтво хореографії як найбільш універсальний засіб формування особистості і її креативних здібностей, яке здійснює розвиток в трьох основних напрямках: музично-естетичне, моральне, фізичне. Крім того, мистецтво хореографії є невербальним засобом комунікації, що поєднує в собі елементи відразу трьох знакових систем: оптико-кінетичної, пара- та екстралінгвістичної і візуальної.

Танець також є ефективним засобом розвитку міжкультурної комунікації, так як відображає етнічні особливості, хореографічну мову, пластичну виразність етносу або етнічної групи, які проявляються в характері, координації рухів, в музично-ритмічній і метричній структурі танцю, манері його виконання (К. Нестерова) [51].

Ще однією характеристикою танцю, значення якої настільки ж велике при навчанні дітей, підлітків – малюнок танцю. Всякий малюнок танцю не існує сам по собі, він співвідноситься з лексикою – рухами хореографічного твору. Рухи танцю виникають і розвиваються не в абстракції, а в певному просторовому рішенні. Рухи танцю – це своєрідні знаки, подібні звуку, слова, але пластично значущі. Один рух потребує низки повторів, щоб утвердити себе, інші сприймається відразу і в повторях не потребують.

Ну рухову активність підлітка має великий вплив музика відображаючи не тільки загальний характер, але і конкретні засоби виразності. У поєднанні образного слова, музики та руху, розвивається уява, дитина, підліток точніше передає характер музичного твору, рухи стають вільними, зникає скутість, з'являється впевненість.

Підбір рухів у танці повинен строго відповідати поставленому завданню, тому використання нескінченно великої кількості різноманітних елементів в

одному танці не завжди визначає його успіх. Танець часто ділиться на сольний і масовий. Для того щоб малюнок танцю дітей був чітким і виконувався ними без особливих зусиль необхідно багаторазове виконання одного і того ж руху – вправи [1].

У дітей молодшого шкільного віку відбувається значне розширення і поглиблення знань, удосконалюються вміння та навички. Цей процес прогресує і призводить до того, що у більшості дітей виявляються як загальні, так і спеціальні здібності до різних видів діяльності [4; 63].

У учнів середнього і старшого віку відбувається поглиблення знань в галузі, що цікавить їх більше за інших, що призводить до професійного вибору і зростання, як професіонала [5].

Доведена специфіка розвиваючого потенціалу хореографії в різних видах танцювального мистецтва. Однак спеціальних робіт, присвячених дослідженню хореографії в системі художньо-творчого розвитку школярів ще, не було. Практичний досвід набутий під час роботи в сфері позашкільної освіти, дозволяє зробити висновок, що хореографічна творчість має певні невикористані резерви в підвищенні ефективності системи художнього виховання молодого покоління [2].

Танцювальне мистецтво має на увазі розвиток почуття, вміння слухати і розуміти музику, узгоджувати з нею свої рухи, одночасно розвивати і тренувати м'язову силу корпусу і ніг, пластику рук, грацію і виразність. Заняття хореографією дають організму фізичне навантаження, рівну поєднанню кількох видів спорту. Використовувані в хореографії рухи роблять позитивний вплив на здоров'я дітей та підлітків. Заняття танцем формують правильну поставу, прищеплюють основи етикету та манери поведінки в суспільстві, дають уявлення про акторську майстерність.

Аналіз психолого-педагогічної літератури і досвід вчителів, психологів дозволяє стверджувати, що розвиток танцювальних рухів на кожному віковому етапі відбувається по-різному. У віці 6-7 років діти вже порівняно добре керують своїми рухами, їх дії під музику більш вільні, легкі й чіткі, вони без

особливих зусиль використовують танцювальну імпровізацію.

Діти в цьому віці довільно володіють навичками виразного і ритмічного руху. Розвивається слухова увага, більш яскраво проявляються індивідуальні особливості дітей. Вони можуть передати рухами різноманітний характер музики, динаміку, темп, нескладний ритмічний малюнок, змінювати рухи у зв'язку зі зміною частин музичного твору.

Навчання танцювального мистецтва надає допомогу фізичному розвитку дітей та підлітків, даний вид діяльності користується популярністю у дітей і батьків. Підліток що має правильну поставу приводить у захват оточуючих, але її придбання є складним й трудомістким процесом, який вимагає не тільки бажання, але й завзятості. Заняття хореографією наповнюють життя дитини яскравими емоціями, переживанням, воно є доповненням до основного життя, адже ті емоції, які дитина знаходить, танцюючи, виходячи на сцену, ніде в повсякденному житті він не отримає.

Підлітки які займаються будь-яким видом творчої діяльності, а зокрема, хореографією, безсумнівно володіють такими якостями, як дисциплінованість, працьовитість та витривалість, перераховані властивості так само необхідні будь-якій людині в повсякденному житті [87].

У сучасному світі метою установ додаткової освіти є грамотна та розвиваюча дозвіллєва діяльності, яка спрямована на благо вихованцям. Вона покликана сприяти здійсненню поставлених завдань: постійний розвиток творчого потенціалу дітей; виявлення і розкриття суспільно-корисних інтересів молоді, максимальне сприяння їх реалізації в самих різних сферах життєдіяльності; професійна орієнтація молодих людей з урахуванням їх нахилів, здібностей, інтересів; підвищення рівня культурного, інтелектуального і морального розвитку молодих людей (С. Подмазін) [58].

Хореографія, як ніяке інше мистецтво, має величезні можливості для повноцінного естетичного вдосконалення дитини, для його гармонійного духовного та фізичного розвитку. Танець є найбагатшим джерелом естетичних вражень дитини, формує його художнє «Я».

А. Ассовська разом із Г. Усачовим встановили, що в молодшому шкільному віці існує тісний зв'язок інтелекту з креативністю. У підлітків же, за даними С. Савенишевої, спостерігаються слабкі негативні зв'язки інтелекту з окремими параметрами креативності.

Висновки до другого розділу.

Отже, аналіз літератури з проблеми дослідження показав, що творчий розвиток особистості підлітка за допомогою мистецтва, зокрема, танцювального, здавна і донині є актуальним. У сучасному світі основною спрямованістю творчого розвитку дітей та підлітків служить об'єднання різних напрямків в галузі мистецтва і виховання, за допомогою чого у них формується гуманне ставлення до навколишнього світу, розвивається почуття відповідальності, що сприяє творчому самовизначенню і самореалізації в усіх сферах життєдіяльності.

У процесі формування всебічно розвиненої і гармонійної особистості підлітка особливе місце належить різним видам мистецтва. Особлива роль у формуванні і розвитку особистості належить саме хореографічному мистецтву. Заняття танцем є важливою умовою фізичного розвитку підлітків. Поліпшується координація рухів, сила м'язів, розвиваються динамічні можливості та дихальна система, зміцнюється серцево-судинна система.

Зростає культура поведінки: підлітки стають більш ввічливими, починають ставитися уважніше до оточуючих, знаходять спільні інтереси з товаришами, відчують себе частиною колективу. Культура поведінки зростає не тільки під час занять, а й в звичайному житті. Через танець виховуються моральні якості. Заняття танцями благотворно впливають на здоров'я підлітків. Психологами доведено, що після уроку танців у дітей поліпшується настрій, вони легше сходяться з однолітками. Отже, хореографія являє собою певну цілісну сутність, яка має свої конкретні форми прояву та закономірності побудовання. Особливістю є власні виражальні засоби хореографії, відмінні від усіх інших видів мистецтва, які створюють хореографічну образність.

Важлива закономірність хореографічного мистецтва полягає у двох вимірах: просторовому та часовому. У хореографії, на відміну від інших видів мистецтва, дія розвивається в просторі і в часі, й цим драматургічно обумовлюється її особливий лад. Виразними засобами хореографічного мистецтва є пластика людського тіла, креативне мислення.

Таким чином, хореографічне мистецтво є важливою соціально-психологічною умовою розвитку творчості у індивідуума підліткового віку. Танці з давніх часів притягували до себе увагу не тільки дітей, а й дорослих, величезну популяризацію вони набули в установах додаткової освіти. Аналіз теоретичного і практичного досвіду дає можливість нам виділити актуальність досліджуваного питання, а також виявити недостатню наукову дослідженість у галузі розвитку творчих здібностей підлітків засобами хореографії. Тому нами проведено емпіричне дослідження особливостей розвитку творчих здібностей підлітків під час занять хореографічною діяльністю.

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ ХОРЕОГРАФІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

3.1. Цілі, задачі та організація емпіричного дослідження

У даному розділі буде розкрито спробу емпіричним шляхом визначити особливості розвитку творчих здібностей підлітків, які займаються хореографічною діяльністю, у чому власне й полягає *мета* роботи.

У якості *об'єкту* дослідження виступили підлітки як носії певного рівня творчих здібностей. Натомість *предметом* дослідження стали: психологічні умови розвитку творчих здібностей у підлітків, які займаються хореографічною діяльністю.

Досягнення означеної мети дослідження передбачало виконання наступних *завдань*:

- 1) із метою перевірки гіпотези дібрати відповідний психодіагностичний інструментарій;
- 2) здійснити якісний та кількісний аналіз отриманих даних емпіричного дослідження;
- 3) обговорити та проінтерпретувати отримані результати за підсумками дослідження;
- 4) встановити подальші перспективи дослідження.

Вибірку дослідження склали 120 підлітків, віком від 11 до 15 років. З яких:

- 60 осіб є учасниками танцювальних колективів у секції художньо-естетичного напрямку Позашкільного навчального закладу «Центр дозвілля дітей та юнацтва» Вознесенівського району Запорізької міської ради Запорізької області;

- 60 осіб, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію Позашкільного

навчального закладу «Запорізький центр козацького військово-патріотичного виховання «Школа джур»» Запорізької міської ради Запорізької області.

На основі теоретичного аналізу наукової літератури за обраною проблематикою було сформульовано *концептуальну гіпотезу* дослідження, яка ґрунтується на твердженні про те, що сприятливі психологічні умови формують плідне підґрунтя для розвитку творчих здібностей у підлітків, які займаються хореографічною діяльністю.

Концептуальна гіпотеза була конкретизована у двох *емпіричних гіпотезах*:

Чим вищими будуть показники соціально-психологічного клімату та психологічної атмосфери у колективі, тим вищими будуть показники творчого потенціалу підлітків.

Чим вищими будуть показники дружнього типу взаємовідносин у колективі, тим вищими будуть показники креативності підлітків.

Для перевірки гіпотез дослідження та для вирішення поставлених завдань у процесі дослідження було обрано *комплекс методичного інструментарію*, що повною мірою відповідає меті дослідження. Також відмітимо, що психодіагностичний інструментарій підібрано з урахуванням специфіки досліджуваної групи осіб підліткового віку. Це, у свою чергу, створило додаткові вимоги до опитувальників, а саме – зрозумілість тексту та доступність об'єму інформації для досліджуваних.

У цілому, дослідження було проведено за допомогою методу психологічного тестування з використанням наступних методик: методика вивчення соціально-психологічного клімату в учнівському колективі (А. Лутошкін), методика оцінки психологічної атмосфери в колективі (А. Фідлер), методика для діагностики міжособистісних відносин (Т. Лірі), проєктивна методика «Домалюй фігури» (П. Торренса), методика самооцінки рівня творчого потенціалу особистості. Проаналізуємо детальніше.

1. Для визначення соціально-психологічного клімату в учнівському колективі було використано методику з однойменною назвою у авторстві

А. Лутошкіна.

Бланк методики складається з 13 пар протилежних один одному тверджень, що відображають соціально-психологічний клімат у колективі та оцінюються досліджуваними за допомогою симетричного ряду оцінок: +3 – позитивна властивість, описана зліва, проявляється в колективі завжди; +2 – властивість, описана зліва, проявляється в більшості випадків; +1 – властивість, описана зліва, проявляється досить часто; 0 – важко відповісти, тому що протилежні властивості, описані справа і зліва проявляються однаково часто; - 1 – негативна властивість, описана справа, виявляється досить часто; - 2 – властивість, описана справа, виявляється у більшості випадків; - 3 – властивість, описана справа, виявляється у колективі завжди.

Обробка отриманих результатів відбувається відповідно до ключа методики, який передбачав нарахування певної кількості балів за кожну пару тверджень. Після чого отриманий числовий показник результату за всіма парами тверджень додається та визначається середнє арифметичне значення, що співставляється з градацією рівній соціально-психологічного клімату в учнівському колективі:

+2 – +3 – високий ступінь сприятливості соціально-психологічного клімату колективу;

0 – +2 – достатній ступінь сприятливості соціально-психологічного клімату;

-1 – 0 – недостатній ступінь сприятливості соціально-психологічного клімату;

-3 – -1 – несприятливий соціально-психологічний кліматх [45].

Варто зазначити, що обрана та вищерозглянута методика спрямована на дослідження соціально-психологічного клімату в учнівському колективі, однак, враховуючи предмет нашого дослідження та вибірку, у формулюванні тексту інструкції до методики та у питаннях № 4, 5, 7, 9, 10, 11 словосполучення «учні класу» та слово «учні» було замінено на «учасники колективу».

2. Для визначення характеристики психологічної атмосфери, яка склалася в учнівському колективі було використано методику А. Фідлера, адаптовану Ю. Ханіним.

В основі методики лежить метод семантичного диференціалу, тому бланк методики складається з 10 біполярних одне одному показників, які характеризують психологічну атмосферу в колективі, які оцінюються зліва направо від 1 до 8 балів.

Обробка отриманих результатів відбувається відповідно до ключа методики та передбачає нарахування певної кількості балів за кожну пару твердження окремо. Після чого підсумовується загальний показник психологічної атмосфери у колективі та співставляється з встановленою градацією рівнів, де:

- 1-26 балів свідчать про хорошу психологічну атмосферу;
- 27-53 балів відповідають середньому рівню психологічної атмосфери;
- 54-80 балів відображають незадовільний рівень психологічної атмосфери [47].

3. Для визначення міжособистісних взаємовідносин у досліджуваних групах використано методику діагностики міжособистісних відносин у авторстві Т. Лірі. Зазначена методика спрямована на дослідження уявлень суб'єкта про себе і ідеальне «Я», а також для вивчення взаємин у малих групах. З її допомогою виявляється переважаючий тип відносин до людей в самооцінці та взаємооцінці. При цьому виділяється два фактори: «домінування-підпорядкування» і «дружелюбність-агресивність (ворожість)». Оскільки саме ці чинники визначають загальне враження про людину в процесах міжособистісного сприйняття. Залежно від відповідних показників виділяються ряд орієнтацій – типів ставлення до оточуючих. Робляться висновки про вираженість типу, про ступінь адаптованості поведінки – ступінь відповідності (невідповідності) між цілями та результатами, що досягаються у процесі діяльності.

Методика складається із 128 оціночних суджень, з яких у кожному з

восьми типів відносин утворюються шістнадцять пунктів, які упорядковані по інтенсивності. Методика побудована таким чином, щоб судження, спрямовані на з'ясування будь-якого типу відносин розташовані не підряд, а певним чином: вони групуються по чотири та повторюються через рівну кількість визначень.

Обробка результатів здійснюється за допомогою підрахунку балів, який здійснюється окремо для кожної оцінюваної поведінки особистості. Показником порушення відносин з певною особою є різниця між уявленнями людини про неї і бажаного її образу у якості партнера по спілкуванню. Максимальна оцінка рівня – 16 балів, але вона розділена на чотири ступені вираженості відносини: 0-4 бали – низька, 5-8 балів – помірна, 9-12 балів – висока, 13-16 балів – екстремальна.

У цілому інтерпретація даних повинна орієнтуватися на переважання одних показників над іншими і в меншій мірі – на абсолютні величини. У нормі зазвичай не спостерігаються значні розбіжності між «Я» актуальним і ідеальним. Помірна розбіжність може розглядатися як необхідна умова самовдосконалення [57].

4. Для визначення рівня креативності досліджуваних груп підлітків використано проєктивну методику «Домалюй фігури», яка була створена американським психологом П. Торренсом. Головне завдання, яке ставив перед собою автор – отримати модель творчих процесів, що відображає їх природну складність. В основі цього методу лежить здатність до дивергентного мислення (Д. Гілфорд), до перетворень і асоціювання, здатність породжувати нові ідеї і розробляти їх.

У цілому, дослідником було розроблено 12 тестів творчої продуктивності, які у подальшому були згруповані у вербальну, зображальну та звукову батареї. Перша позначається як вербальне творче мислення, друга – образне творче мислення, третя – словесно-звукове творче мислення.

У ході роботи було використано саме другу форму методики, що іменується як «Домальовування фігур». Досліджуваним було надано простий олівець та тестовий бланк, що складається з десяти квадратів, в яких зображені

графічні контури різної форми. Після чого було озвучено завдання, яке полягало у тому, щоб домалювати зображені фігури на власний розсуд. Час тестування не обмежувався, оскільки як зазначав П. Торренс «креативний процес припускає вільну організацію часового компонента творчої діяльності». Також, художній рівень виконання малюнків не враховувався.

У цілому, методика дозволяє визначити п'ять шкал: швидкість, гнучкість, оригінальність, розробленість та загальний показник креативності. Обробка отриманих результатів відбувається відповідно до ключа методики, який передбачає підрахунок числових показників за кожною шкалою методики окремо.

За шкалою «Швидкість» бали підраховуються через підрахунок кількості довершених фігур. Максимальна кількість балів, яку може отримати досліджуваний дорівнює 10.

За шкалою «Гнучкість» підраховується співвідношення зображеної фігури та її найменування, яке зазначив досліджуваний. Максимальна кількість балів, яку може отримати досліджуваний за цією шкалою – 10.

За шкалою «Оригінальність» бали підраховуються відповідно до усталеного списку відповідей, створеного автором, де:

- 0 балів нараховується за найбільш часті відповіді;
- 1 – за відповіді, що надаються рідше;
- 2 – за відповіді-виключення.

Також, можливим є нарахування додаткових балів, якщо: досліджуваний об'єднав між собою 2 малюнки – 2 бали; 3-5 малюнків – 5 балів; 6-10 малюнків – 10 балів. Максимальна кількість балів за цією шкалою, яку може отримати досліджуваний – 30.

За шкалою «Розробленість» бали нараховуються за додаткові варіації оформлення малюнків, кольори (розмальовування), штриховку, прикраси. Максимальна кількість балів, яку досліджуваний може отримати за цією шкалою – 10.

За шкалою «Загальний показник креативності» досліджувані мали змогу

отримати 60 балів, що є сукупним числовим показником за усіма чотирма шкалами. Інтерпретація отриманих результатів відбувається відповідно до ключа, встановленого автором [59].

5. Для визначення наявного рівня творчого потенціалу у виокремлених групах підлітків використано методику оцінки рівня творчого потенціалу особистості, яку наведено у книзі «Соціально-психологічна діагностика розвитку особистості та малих груп» М. Фетіскіна, В. Козлова та Г. Мануйлова без зазначення автора.

У цілому, методика спрямована на визначення сомооцінки особистісних якостей або частоти їх прояву, які у сукупності характеризують рівень розвитку творчого потенціалу особистості.

Методика складається з 18 питань, кожне з яких передбачає дев'ятибальну шкалу оцінювання.

Обробка отриманих результатів відбувається відповідно до ключа, що передбачає визначення загального показника творчого потенціалу особистості шляхом додавання усіх числових показників відповідей за питаннями методики.

Інтерпретація результатів передбачає співвіднесення отриманого числового показника загального рівня творчого потенціалу із встановленою розгалуженою градацією рівнів, де:

- Числові показники, які входять у діапазон від 18 до 69 балів уособлюють низький рівень творчого потенціалу особистості. Зокрема 18-39 балів відповідають дуже низькому рівню творчого потенціалу особистості; 40-54 бали засвідчують низький рівень творчого потенціалу особистості; 55-69 балів транслюють рівень творчого потенціалу особистості, який відповідає показнику «нижче середнього»;

- Числові показники, які входять у діапазон від 70 до 114 балів відповідають середньому рівню творчого потенціалу особистості. Зокрема 70-84 бали – це рівень творчого потенціалу особистості, який має значення трохи нижче середнього; 85-99 балів уособлюють середній рівень творчого потенціалу

особистості; 100-114 балів мають показник творчого потенціалу особистості «трохи вище середнього»;

- Числові показники, які входять у діапазон від 115 до 162 балів відповідають високому рівню творчого потенціалу особистості. Зокрема 115-129 балів мають значення творчого потенціалу особистості «вище середнього»; 130-142 балів – це високий рівень творчого потенціалу особистості; 143-162 бали засвідчують досить високий рівень творчого потенціалу особистості [60].

Бланки використаного методичного інструментарію дослідження розміщено у додатках роботи. Усі опитувальники, використані у ході роботи, наведені мовою оригіналу (російська мова).

Також, варто зазначити, що дослідження проводилось на добровільних засадах. Перед початком дослідження, усіх батьків підлітків, які увійшли до вибірки, було проінформовано та зібрано письмову згоду про його проведення.

У зв'язку із пандемією, що спричинена коронавірусною інфекцією COVID-19, дослідження проводилось індивідуально, з кожним підлітком окремо, за допомогою відеозв'язку на платформі Zoom та за допомогою електронної форми методик.

Обробка результатів дослідження проведена за допомогою *математико-статистичних методів*: встановлення зв'язків між показниками здійснено за допомогою коефіцієнту кореляції r -Пірсона, для порівняння показників у сформованих групах досліджуваних застосовувався статистичний критерій t -Стьюдента. З метою обробки та аналізу даних було використано пакет аналізу SPSS 20.0. Узагальнення результатів здійснено з використанням *інтерпретаційних методів* (класифікація й узагальнення емпіричних даних).

3.2. Особистісні характеристики досліджуваних груп підлітків за показниками методичного інструментарію

Як зазначалося на початку роботи, вибірку дослідження склали 120 осіб підліткового віку, які займаються різними видами позакласної діяльності. Тому, для більш повного усвідомлення складу сформованих груп досліджуваних, насамперед зупинимось на більш детальному розгляді діяльності позакласних закладів, які відвідують досліджувані.

До першої групи досліджуваних увійшли особи, які відвідують Позашкільний навчальний заклад «Центр дозвілля дітей та юнацтва» Вознесенівського району Запорізької міської ради Запорізької області. Основна мета діяльності означеного закладу полягає у формуванні сприятливих умов для саморозвитку дітей та учнів різного віку та організації змістовного дозвілля останніх.

Станом на 01.12.2021 р. центр функціонує за вісьмома напрямками діяльності: художньо-естетичний, гуманітарний, туристсько-краєзнавчий, науково-технічний, фізкультурно-спортивний, військово-патріотичний, соціально-реабілітаційний, оздоровчий, які відвідують 1125 осіб (сукупна кількість). Отже, до першої групи досліджуваних увійшли 60 осіб віком від 11 до 15 років, які є учасниками танцювальних колективів у секції художньо-естетичного напрямку Позашкільного навчального закладу «Центр дозвілля дітей та юнацтва» Вознесенівського району Запорізької міської ради Запорізької області. З яких 46 дівчат та 14 хлопців.

До другої групи досліджуваних увійшли особи, які відвідують Позашкільний навчальний заклад «Запорізький центр козацького військово-патріотичного виховання «Школа джур»» Запорізької міської ради Запорізької області.

Основна мета діяльності центру полягає у відродженні козацьких традицій, патріотичному вихованні молоді, кваліфікованій підготовці підростаючого покоління до служби у Збройних Силах України. Станом на

01.12.2021 центр функціонує за п'ятьма напрямками діяльності: військово-патріотичний, туристсько-краєзнавчий, гуманітарний, соціально-реабілітаційний, фізкультурно-спортивний, які відвідують 685 осіб (сукупна кількість, віком від 6 до 21 року).

Отже, до другої групи досліджуваних увійшли 60 осіб віком від 11 до 15 років, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію Позашкільного навчального закладу «Запорізький центр козацького військово-патріотичного виховання «Школа джур»» Запорізької міської ради Запорізької області. Зазначена група досліджуваних повністю гомогенна, оскільки її відвідують виключно хлопці.

У ході первинної обробки методичного інструментарію досліджуваних груп підлітків були отримані наступні усереднені показники за шкалами:

- За методикою вивчення соціально-психологічного клімату в учнівському колективі (А. Лутошкіна) було визначено, що у першій досліджуваній групі підлітків, які займаються хореографічною діяльністю, усереднені показники за шкалою загального рівня соціально-психологічного клімату мають усереднений числовий показник 1,5. Натомість у другій групі досліджуваних підлітків, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію, усереднені показники за шкалою загального рівня соціально-психологічного клімату мають усереднений числовий показник 0,7. Отримані числові показники усереднених значень засвідчують, що у обох досліджуваних групах підлітків наявний достатній ступінь сприятливості соціально-психологічного клімату у колективі.

- За методикою оцінки психологічної атмосфери в колективі (А. Фідлера) було визначено, що у першій досліджуваній групі підлітків, які займаються хореографічною діяльністю, усереднені показники за шкалою загального рівня психологічної атмосфери мають усереднений числовий показник 34,1. Натомість у другій групі досліджуваних підлітків, які займаються у фізкультурно-спортивній секції, усереднені показники за шкалою загального рівня психологічної атмосфери мають усереднений числовий

показник 31. Отримані числові показники усереднених значень засвідчують, що у обох досліджуваних групах підлітків привалює середній рівень психологічної атмосфери у колективі.

- За методикою для діагностики міжособистісних відносин (Т. Лірі) було визначено усереднені показники за типами взаємовідносин у досліджуваних групах підлітків, які наведено на рисунку 3.1.

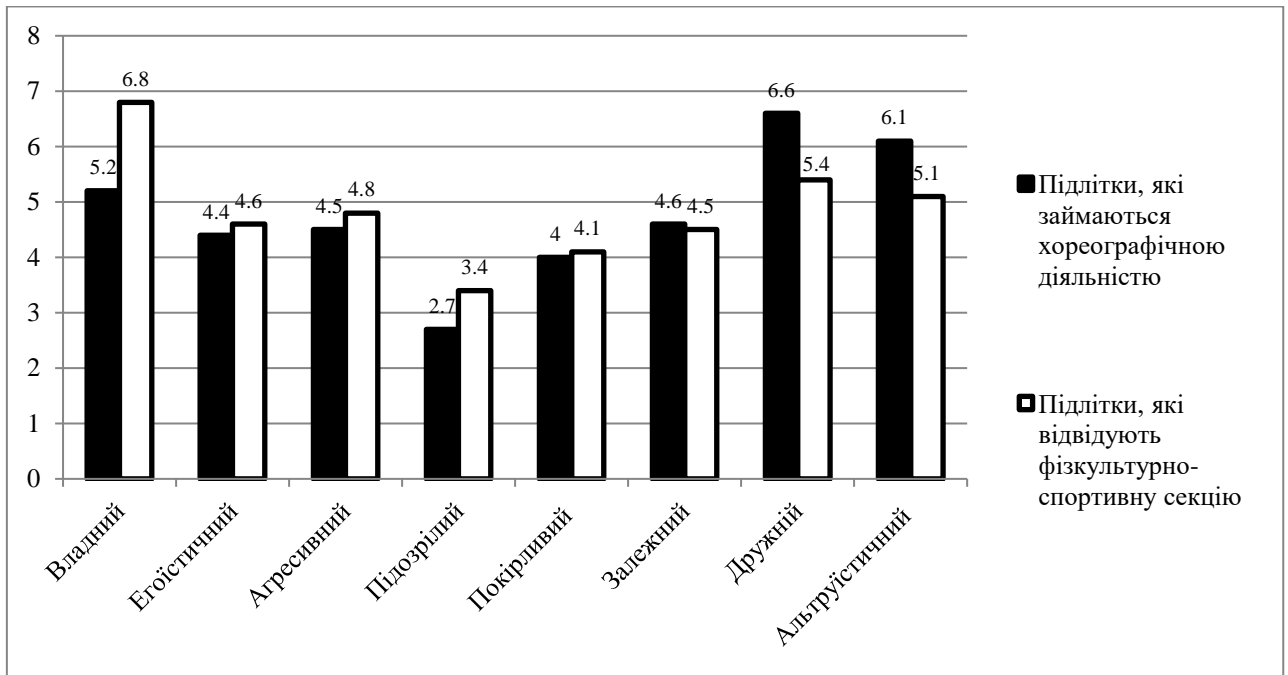

Рис. 3.1. – Усереднені показники за шкалами методики Т. Лірі у двох досліджуваних групах підлітків

Виходячи з отриманих результатів, можемо відмітити, що у досліджуваній групі підлітків, які займаються хореографічною діяльністю, привалюють такі типи взаємовідносин, як: «дружній», що уособлює співпрацю з іншими у процесі взаємодії та «альтруїстичний», що передбачає делікатне, добре та емоційне ставлення до інших, що виявляється у співчутті, симпатії, турботі та умінні підбадьорити і заспокоїти оточуючих.

Натомість у другій групі досліджуваних підлітків, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію, привалює владний тип взаємовідносин, що є властивим для завзятих, наполегливих та впевнених у собі осіб.

Також зазначимо, що усереднені показники за привалюючими шкалами типів взаємовідносин (методики Т. Лірі) у обох досліджуваних групах входять

у діапазон від 5 до 8 балів, що відповідає помітному ступеню вираженості.

- За проєктивною методикою «Домалюй фігури» (П. Торренса) було визначено усереднені показники за рівнем креативності та його складовими компонентами у досліджуваних групах підлітків, які наведено на рисунку 3.2.

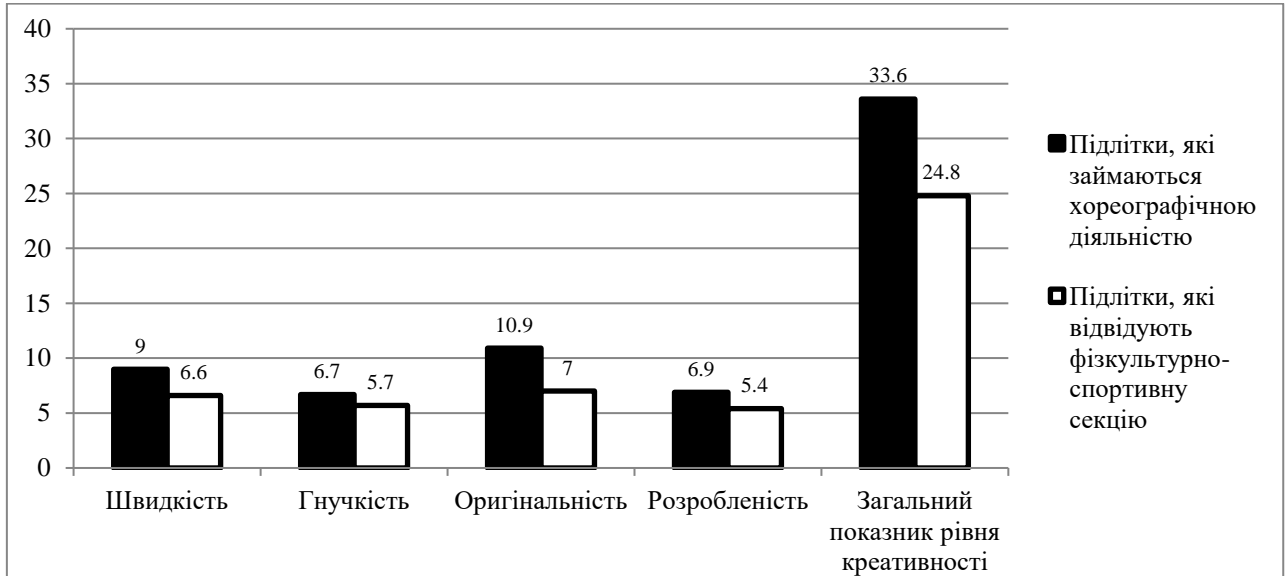

Рис. 3.2. – Усереднені показники за шкалами проєктивної методики П. Торренса у двох досліджуваних групах підлітків

Виходячи з отриманих результатів, можемо відмітити, що у досліджуваній групі підлітків, які займаються хореографічною діяльністю, на відміну від досліджуваної групи підлітків, які займаються у фізкультурно-спортивній секції, у більшій мірі привалюють загальний показник рівня креативності та його складові компоненти.

- За методикою самооцінки рівня творчого потенціалу особистості було визначено, що у першій досліджуваній групі підлітків, які займаються хореографічною діяльністю, усереднені показники за шкалою загального рівня творчого потенціалу мають усереднений числовий показник 115,2, що відповідає показнику «вище середнього»(високий рівень). Натомість у другій групі досліджуваних підлітків, які займаються у фізкультурно-спортивній секції, усереднені показники за шкалою загального рівня творчого потенціалу мають усереднений числовий показник 72,6, що відповідає показнику «трохи нижче середнього» (середній рівень).

3.3 Аналіз та інтерпретація отриманих результатів емпіричного дослідження

З метою перевірки сформульованих на початку роботи гіпотез дослідження, подальший етап обробки результатів дослідження передбачав застосування математико-статистичних методів.

Перший етап емпіричної обробки результатів дослідження із застосуванням математико-статистичних методів передбачав встановлення кореляційних зв'язків між показниками методичного інструментарію у досліджуваній групі підлітків, які займаються хореографічною діяльністю (N=60). Означений етап дослідження був реалізований за допомогою коефіцієнту кореляції r-Пірсона.

Результати кореляційного аналізу між рівнем соціально-психологічного клімату, рівнем психологічної атмосфери та рівнем творчого потенціалу особистості наведені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 – Характер кореляційних зв'язків між показниками рівня соціально-психологічного клімату, рівня психологічної атмосфери та рівня творчого потенціалу особистості

Шкали методик А. Лутошкіна та А. Фідлера	Шкала методики рівня творчого потенціалу особистості
	Загальний показник рівня творчого потенціалу особистості
Загальний показник рівня соціально-психологічного клімату	0,619*
Загальний показник рівня психологічної атмосфери	0,651*

Примітка: * – статистично значуща кореляція на рівні $p \leq 0,01$

Виходячи з отриманих результатів можемо зробити висновок, що загальний показник рівня творчого потенціалу особистості має позитивні кореляційні зв'язки із загальним показником рівня соціально-психологічного клімату ($r=0,619$, $p=0,000$) та загальним показником рівня психологічної атмосфери ($r=0,651$, $p=0,000$). Отриманий результат дає підстави стверджувати, що якісний бік стосунків, що виявляється у вигляді сукупності психологічних

умов, які сприяють продуктивній спільній діяльності та всебічному розвитку особистості в групі (рівень соціально-психологічного клімату у колективі); а також позитивні умови, які виникають у взаємовідносинах між людьми у певному колективі та ґрунтуються на симпатії одне до одного, схожості інтересів, характерів та схильностей (рівень психологічної атмосфери) сприяють розвитку творчого потенціалу підлітків, які займаються хореографічною діяльністю.

Отже, можна зазначити, що перша емпірична гіпотеза, яка ґрунтується на твердженні про те, що чим вищими будуть показники соціально-психологічного клімату та психологічної атмосфери у колективі, тим вищими будуть показники творчого потенціалу підлітків отримала своє повне підтвердження.

Проаналізуємо кореляційні зв'язки між показниками типів міжособистісних взаємовідносин та рівнем креативності і його складовими компонентами, що наведені у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 – Характер кореляційних зв'язків між показниками типів міжособистісних взаємовідносин та рівнем креативності і його складовими компонентами

Шкали типів міжособистісних взаємовідносин Т. Лірі	Шкали за методикою П. Торренса				Загальний показник креативності
	Швидкість	Гнучкість	Оригінальність	Розробленість	
Владний	-0,028	0,197	-0,066	0,081	0,020
Егоїстичний	0,134	0,116	-0,028	0,129	0,076
Агресивний	0,117	-0,119	-0,082	0,065	-0,048
Підозрілий	0,218	-0,132	0,138	-0,068	0,095
Покірливий	0,209	0,021	-0,052	-0,026	0,003
Залежний	0,116	0,149	-0,149	0,127	-0,010
Дружній	0,148	0,264*	-0,158	0,149	0,325*
Альтруїстичний	0,039	0,138	-0,179	0,057	-0,072

Примітка: * – статистично значуща кореляція на рівні $p \leq 0,05$

Виходячи з отриманих результатів можемо зробити висновок, що дружній тип міжособистісних взаємовідносин має позитивні кореляційні зв'язки із шкалою гнучкості ($r=0,264$, $p=0,041$) та загальним показником

креативності ($r=0,325$, $p=0,011$). Отриманий результат дає підстави стверджувати, що схильність до співпраці, кооперація, гнучкість і пошук компромісу при вирішенні проблем та конфліктних ситуаціях, прагнення бути у згоді з думкою оточуючих, слідування умовам, правилам і принципам «хорошого тону» у відносинах з іншими учасниками колективу, ініціатива у досягненні цілей колективу, прагнення допомагати, відчувати себе в центрі уваги, заслужити визнання і любов, товарицькість, прояв теплоти і дружелюбності у відносинах (дружній тип міжособистісних взаємовідносин) сприяє формуванню гнучкості мислення, генеруванню нових ідей та стратегій діяльності (гнучкість); а також здатності розуміти та створювати принципово нові ідеї, приймати творчі рішення у процесі вирішення поставлених завдань (рівень креативності).

Таким чином, друга емпірична гіпотеза, яка побудована на твердженні про те, що чим вищими будуть показники дружнього типу взаємовідносин у колективі, тим вищими будуть показники креативності підлітків отримала своє повне підтвердження.

Отже, ґрунтуючись на основі вищезазначених результатів встановлення кореляційних зв'язків між показниками методичного інструментарію досліджуваної групи підлітків, які займаються хореографічною діяльністю, можемо зазначити, що у ході дослідження своє повне підтвердження отримала концептуальна гіпотеза роботи про те, що сприятливі психологічні умови формують плідне підґрунтя для розвитку творчих здібностей у підлітків, які займаються хореографічною діяльністю.

Наступним етапом емпіричної обробки даних було встановлення розбіжностей за показниками методичного інструментарію у виокремлених групах підлітків, які займаються хореографічною діяльністю ($N=60$) та відвідують фізкультурно-спортивну секцію ($N=60$).

Для математично-статистичної обробки результатів було використано t -критерій Стьюдента, що обумовлено рівною кількістю осіб у кожній з виокремлених груп підлітків, які займаються у різних секціях позакласної

діяльності.

За усередненими показниками методики вивчення соціально-психологічного клімату в учнівському колективі (А. Лутошкіна) та методики оцінки психологічної атмосфери в колективі (А. Фідлера) у досліджуваних групах підлітків, які відвідують різні секції позакласної діяльності встановлено розбіжності, що наведено у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3 – Розбіжності в показниках рівня соціально-психологічного клімату та психологічної атмосфери серед двох груп підлітків, які відвідують різні секції позакласної діяльності

Шкали за методиками	Середні значення		Т- Стьюдент а	р
	Підлітки, які займаються хореографічною діяльністю (n=60)	Підлітки, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію (n=60)		
Загальний показник рівня соціально-психологічного клімату	1,5	0,7	3,070*	0,003
Загальний показник рівня психологічної атмосфери	34,1	31	0,956	0,341

Примітка: * – статистично значущі відмінності на рівні $p \leq 0,01$

Як можна бачити з таблиці 3.3, статистичної значущості (при $p < 0,01$) досягають розбіжності між досліджуваними групами підлітків, які відвідують різні секції позакласної діяльності за загальним показником рівня соціально-психологічного клімату у колективі ($T=3,070$, $p=0,003$), де вищі показники усереднених значень зафіксовано у групі підлітків, які займаються хореографічною діяльністю.

Надалі, звернемося до встановлення відмінностей між показниками типів міжособистісних взаємовідносин (Т. Лірі) у досліджуваних групах підлітків, які відвідують різні секції позакласної діяльності, котрі наведено у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4 – Розбіжності в показниках типів міжособистісних взаємовідносин серед двох груп підлітків, які відвідують різні секції позакласної діяльності

Шкали за методикою	Середні значення		Т-Стьюдента	Р
	Підлітки, які займаються хореографічною діяльністю (n=60)	Підлітки, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію (n=60)		
Владний	5,2	6,8	-3,089*	0,003
Егоїстичний	4,4	4,6	-0,399	0,690
Агресивний	4,5	4,8	-0,735	0,464
Підозрілий	2,7	3,4	-1,597	0,113
Покірливий	4	4,1	-0,314	0,754
Залежний	4,6	4,5	0,256	0,799
Дружній	5,8	5,3	2,777*	0,006
Альтруїстичний	6,1	5,2	1,983**	0,050

Примітка: * – статистично значущі відмінності на рівні $p \leq 0,01$

** – статистично значущі відмінності на рівні $p \leq 0,05$

Виходячи з отриманих результатів, можемо відмітити, що статистичної значущості (при $p < 0,01$ та $p < 0,05$) досягають розбіжності між досліджуваними групами підлітків, які відвідують різні секції позакласної діяльності за таким типом міжособистісних взаємовідносин, як «владний» ($T=3,089$, $p=0,003$), «дружній» ($T=2,777$, $p=0,006$), та «альтруїстичний» ($T=1,983$, $p=0,050$). Зокрема вищі показники усереднених значень за таким типом взаємовідносин як «владний» зафіксовано у групі підлітків, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію.

Натомість вищі показники усереднених значень за такими типами взаємовідносин як «дружній» та «альтруїстичний» привалюють у групі підлітків, які займаються хореографічною діяльністю.

Проаналізуємо встановлені відмінності між показниками загального рівня креативності, його складовими компонентами (П. Торренс) та рівнем творчого потенціалу особистості у досліджуваних групах підлітків, які відвідують різні

секції позакласної діяльності, котрі наведено у таблиці 3.5

Таблиця 3.5 – Розбіжності в показниках загального рівня креативності, його складовими компонентами та рівнем творчого потенціалу особистості серед двох груп підлітків, які відвідують різні секції позакласної діяльності

Шкали за методиками	Середні значення		Т-Стюдента	р
	Підлітки, які займаються хореографічною діяльністю (n=60)	Підлітки, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію (n=60)		
Швидкість	9	6,6	10,221*	0,000
Гнучкість	6,7	5,7	4,218*	0,000
Оригінальність	10,9	7	6,342*	0,000
Розробленість	6,9	5,4	4,765*	0,000
Загальний показник креативності	33,6	24,8	9,803*	0,000
Загальний рівень творчого потенціалу особистості	115,2	72,6	4,932*	0,000

Примітка: * – статистично значущі відмінності на рівні $p \leq 0,01$

Отримані результати, наведені у таблиці 3.5 засвідчують, що статистичної значущості (при $p < 0,01$) досягають розбіжності між досліджуваними групами підлітків, які відвідують різні секції позакласної діяльності за усіма шкалами креативності, зокрема: шкалою «швидкості» ($T=10,221$, $p=0,000$), шкалою «гнучкості» ($T=4,218$, $p=0,000$), шкалою «оригінальності» ($T=6,342$, $p=0,000$), шкалою «розробленості» ($T=4,765$, $p=0,000$) та загальним показником креативності ($T=9,932$, $p=0,000$), а також «загальним рівнем творчого потенціалу особистості» ($T=4,932$, $p=0,000$), де вищі показники усереднених значень у групі підлітків, які займаються хореографічною діяльністю.

Висновки до третього розділу.

Таким чином, підводячи підсумок, можемо зазначити, що у ході встановлення розбіжностей між показниками методичного інструментарію у двох досліджуваних групах підлітків, які відвідують різні секції позакласної

діяльності було встановлено наступне:

- Представники групи підлітків, які займаються хореографічною діяльністю демонструють вищі показники соціально-психологічного клімату у колективі, мають більш виражені дружній та альтруїстичний типи взаємовідносин у колективі, рівень креативності та рівень творчого потенціалу;
- Представники групи підлітків, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію мають більш виражені показники владного типу взаємовідносин у колективі.

Отриманий результат можна пояснити специфікою занять у секціях позакласної діяльності. Зокрема заняття хореографічною діяльністю передбачають не лише засвоєння базових елементів різних стилів танцю, але й безпосередню взаємодію кожного учасника одне з одним з метою досягнення синхронності рухів у колективних танцювальних номерах.

Середньо статистична кількість учасників у танцювальних колективах варіюється від 5 до 15 учасників, тому, досягнення синхронного виконання рухів передбачає злагодженість команди, підтримку та підбадьорювання одне одного у тих випадках, коли у когось не виходить бездоганно з першого разу виконати танцювальний трюк чи елемент, чим власне обумовлені вищі показники соціально-психологічного клімату, дружнього та альтруїстичного типів взаємовідносин у колективі.

Також, після засвоєння базових елементів, керівник (наставник) танцювального колективу залучає його учасників вже безпосередньо до постановки танцювального номеру (різних елементів, зв'язок, підтримок чи трюків), чим власне можна пояснити високі показники креативності та творчого потенціалу.

Натомість заняття у фізкультурно-спортивній секції передбачають не лише розвиток м'язового каркасу тіла за рахунок спеціалізованих систематичних вправ та тренувань, але й освоєння основ східних єдиноборств, які передбачають опанування різних типів стійок, прийомів, вправ, характерних для певного типу єдиноборства, а також розвиток у підлітка таких особистісних

властивостей, як: витримка, виваженість, самоконтроль, відповідальність, наполегливість, впевненість у собі.

До того, досліджувану групу підлітків, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію складають виключно хлопці, які окрім спільних занять у групі, досить часто виступають опонентами один одному на спортивних заняттях, чим власне й пояснюється привалювання владного типу взаємовідносин у колективі.

ВИСНОВКИ

У ході теоретичного аналізу наукової літератури за обраною проблематикою роботи було встановлено, що:

1. У підлітковому віці відбувається стрибкоподібний розвиток особистості, підлітковий вік – це вік дитини від 10-12 до 15-17 років. Для молодшого підлітка новоутворенням є здатність до ідентифікації, для старшого – почуття самотності, перше кохання. Узагальнюючи наявні у спеціальній літературі думки, можна зробити висновок, що до першої групи належать діти віком від 10 до 13 років, до другої, відповідно – 14-17 років. Підлітковий вік – це час формування стійких форм поведінки, характеру і засобів емоційного реагування, які в подальшому визначають життя дорослої людини, її фізичне і психічне здоров'я. Це час досягнень, набуття знань, умінь, нової соціальної позиції, становлення моральності. Отже, у цілому, ніякої принципової кризи в підлітковому віці немає. Але велика ранимість підлітка, тимчасова фізична ослабленість, невпевненість, загальний стан "розброду" можуть привести до несприятливих виявів. Проте, зрештою все визначається особливостями середовища, в якому відбувається розвиток підлітка. Ніяких конфліктів не виникає, якщо оточуючі правильно розуміють природу виникаючих змін і рахуються з ними.

2. Нами уточнено, що проблема творчих здібностей та креативності у підлітковому віці є однією із стрижневих і суперечливих проблем у психології. До того ж, до теперішнього часу не визначено єдиного психологічного критерію творчої діяльності. У нашій роботі ми намагалися всебічно представити поняття творчих здібностей через поняття креативності; дослідити психологічні умови розвитку творчих здібностей молодших підлітків. Отже, креативна сфера молодшого підлітка досить динамічна і легко піддається зміні. При правильному підході може позитивно впливати на розвиток творчих здібностей та креативного мислення. Відомо, що розвиток креативності молодших підлітків сприяє формуванню творчої позиції, що, у свою чергу,

стимулює пізнавальну самостійність і самоорганізацію. Для реалізації креативності необхідно мати сильні особистісні якості, внутрішню витримку та підтримку ззовні. Важливу роль відіграють також мотивація досягнення, наявність знань, які дозволяють оцінити ефективність різних варіантів рішень, і відповідні ціннісні орієнтації, які дають можливість реалізувати творчий задум. Тому нами робиться висновок про необхідність вивчення психологічних умов розвитку творчих здібностей та креативності у підлітків.

3. Нами доведено, що у підлітковому віці творчі здібності та креативність формуються за допомогою творчих видів діяльності. Нами уточнено визначення таких понять, як «творчі здібності», «креативність» та «творчий потенціал», обґрунтовано їх взаємозв'язок.

4. У ході емпіричного дослідження, основна мета якого полягала у тому, щоб визначити особливості розвитку творчих здібностей підлітків, які займаються хореографічною діяльністю було встановлено наступне: якісний бік стосунків, що виявляється у вигляді сукупності психологічних умов, які сприяють продуктивній спільній діяльності та всебічному розвитку особистості в групі (рівень соціально-психологічного клімату у колективі); а також позитивні умови, які виникають у взаємовідносинах між людьми у певному колективі та ґрунтуються на симпатії одне до одного, схожості інтересів, характерів та схильностей (рівень психологічної атмосфери) сприяють розвитку творчого потенціалу підлітків, які займаються хореографічною діяльністю.

Схильність до співпраці, кооперація, гнучкість і пошук компромісу при вирішенні проблем та конфліктних ситуаціях, прагнення бути у згоді з думкою оточуючих, слідування умовностям, правилам і принципам «хорошого тону» у відносинах з іншими учасниками колективу, ініціатива у досягненні цілей колективу, прагнення допомагати, відчувати себе в центрі уваги, заслужити визнання і любов, товарицькість, прояв теплоти і дружелюбності у відносинах (дружній тип міжособистісних взаємовідносин) сприяє формуванню гнучкості мислення, генеруванню нових ідей та стратегій діяльності (гнучкість); а також здатності розуміти та створювати принципово нові ідеї, приймати творчі

рішення у процесі вирішення поставлених завдань (рівень креативності).

б. Отримані результати засвідчують, що у ході роботи своє повне підтвердження отримали концептуальна гіпотеза та дві емпіричні, які були сформульовані на початку роботи. Визначено, що представники групи підлітків, які займаються хореографічною діяльністю демонструють вищі показники соціально-психологічного клімату у колективі, мають більш виражені дружній та альтруїстичний типи взаємовідносин у колективі, рівень креативності та рівень творчого потенціалу. Натомість представники групи підлітків, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію мають більш виражені показники владного типу взаємовідносин у колективі.

Щодо перспективи подальшого дослідження психологічних умов розвитку творчих здібностей підлітків, які займаються хореографічною діяльністю можна відмітити, що дана проблема є не лише актуальною у рамках психологічної науки, а й залишається відкритою, тому варто досліджувати її більш глибоко. Наприклад, можливим вбачаємо дослідження ролі авторитету наставника творчого колективу у формуванні сприятливих психологічних умов розвитку творчих здібностей на вибірках осіб підліткового та осіб юнацького віку та виокремленні їх особливостей.

Для реалізації мети емпіричного дослідження ми сформулювали гіпотезу про те, що чим вищими будуть показники соціально-психологічного клімату та психологічної атмосфери у колективі, тим вищими будуть показники творчого потенціалу підлітків й чим вищими будуть показники дружнього типу взаємовідносин у колективі, тим вищими будуть показники креативності підлітків. Тож, ми встановили, що психологічними умовами розвитку творчих здібностей підлітків під час занять хореографічною діяльністю, є показники соціально-психологічного клімату та психологічної атмосфери у колективі, зокрема, дружній тип взаємовідносин.

Виходячи з отриманих результатів, можемо відмітити, що у досліджуваній групі підлітків, які займаються хореографічною діяльністю, привалюють такі типи взаємовідносин, як: «дружній», що уособлює співпрацю

з іншими у процесі взаємодії та «альтруїстичний», що передбачає делікатне, добре та емоційне ставлення до інших, що виявляється у співчутті, симпатії, турботі та умінні підбадьорити і заспокоїти оточуючих.

Натомість у другій групі досліджуваних підлітків, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію, привалює владний тип взаємовідносин, що є властивим для завзятих, наполегливих та впевнених у собі осіб.

Отже, виходячи з отриманих результатів, можемо відмітити, що у досліджуваній групі підлітків, які займаються хореографічною діяльністю, на відміну від досліджуваної групи підлітків, які займаються у фізкультурно-спортивній секції, у більшій мірі привалюють загальний показник рівня креативності та його складові компоненти. Виходячи з отриманих результатів можемо зробити висновок, що загальний показник рівня творчого потенціалу особистості має позитивні кореляційні зв'язки із загальним показником рівня соціально-психологічного клімату та загальним показником рівня психологічної атмосфери. Отриманий результат дає підстави стверджувати, що якісний бік стосунків, який виявляється у вигляді сукупності психологічних умов, що сприяють продуктивній спільній діяльності та всебічному розвитку особистості в групі (рівень соціально-психологічного клімату у колективі); а також позитивні умови, які виникають у взаємовідносинах між людьми у певному колективі та ґрунтуються на симпатії одне до одного, схожості інтересів, характерів та схильностей (рівень психологічної атмосфери) сприяють розвитку творчого потенціалу підлітків, які займаються хореографічною діяльністю. Отже, можна зазначити, що перша емпірична гіпотеза, яка ґрунтується на твердженні про те, що чим вищими будуть показники соціально-психологічного клімату та психологічної атмосфери у колективі, тим вищими будуть показники творчого потенціалу підлітків отримала своє повне підтвердження.

Виходячи з отриманих результатів можемо зробити висновок, що дружній тип міжособистісних взаємовідносин має позитивні кореляційні зв'язки із шкалою гнучкості та загальним показником креативності. Отриманий

результат дає підстави стверджувати, що схильність до співпраці, кооперація, гнучкість і пошук компромісу при вирішенні проблем та конфліктних ситуаціях, прагнення бути у згоді з думкою оточуючих, слідування умовностям, правилам і принципам «хорошого тону» у відносинах з іншими учасниками колективу, ініціатива у досягненні цілей колективу, прагнення допомагати, відчувати себе в центрі уваги, заслужити визнання і любов, товариськість, прояв теплоти і дружелюбності у відносинах (дружній тип міжособистісних взаємовідносин) сприяє формуванню гнучкості мислення, генеруванню нових ідей та стратегій діяльності (гнучкість); а також здатності розуміти та створювати принципово нові ідеї, приймати творчі рішення у процесі вирішення поставлених завдань (рівень креативності).

Таким чином, друга емпірична гіпотеза, яка побудована на твердженні про те, що чим вищими будуть показники дружнього типу взаємовідносин у колективі, тим вищими будуть показники креативності підлітків отримала своє повне підтвердження.

Отже, ґрунтуючись на основі вищезазначених результатів встановлення кореляційних зв'язків між показниками методичного інструментарію досліджуваної групи підлітків, які займаються хореографічною діяльністю, можемо зазначити, що у ході дослідження своє повне підтвердження отримала концептуальна гіпотеза роботи про те, що сприятливі психологічні умови формують плідне підґрунтя для розвитку творчих здібностей у підлітків, які займаються хореографічною діяльністю.

Таким чином, підводячи підсумок, можемо зазначити, що у ході встановлення розбіжностей між показниками методичного інструментарію у двох досліджуваних групах підлітків, які відвідують різні секції позакласної діяльності було встановлено наступне. Представники групи підлітків, які займаються хореографічною діяльністю демонструють вищі показники соціально-психологічного клімату у колективі, мають більш виражені дружній та альтруїстичний типи взаємовідносин у колективі, рівень креативності та рівень творчого потенціалу. Представники групи підлітків, які відвідують

фізкультурно-спортивну секцію мають більш виражені показники владного типу взаємовідносин у колективі.

Отриманий результат можна пояснити специфікою занять у секціях позакласної діяльності. Зокрема заняття хореографічною діяльністю передбачають не лише засвоєння базових елементів різних стилів танцю, але й безпосередню взаємодію кожного учасника одне з одним з метою досягнення синхронності рухів у колективних танцювальних номерах.

Таким чином, у ході виконання роботи усі поставленні на її початку завдання було виконано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверин В.А. Психология детей и подростков / В.А. Аверин. - СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1998. – 453 с.
2. Азаров Ю.А. Общие обязательные психологические правила, касающиеся свободы, развития и творчества детей / Ю.А. Азаров // Пед. вестник. – 1997. – № 1. – С. 7-11.
3. Алиева Е.Г. Творческая одарённость и условия её развития / Е.Г. Алиева // Психологический анализ учебной деятельности. – М.: ИП РАН, 1991. – 384 с.
4. Анастази А. Психологическое тестирование / А. Анастази. - М.: Педагогика, 1998. – 320 с.
5. Біла І.М. Психологія дитячої творчості / І.М. Біла // Психологія творчого конструювання в дошкільному віці. - К.: Веселка. – 2011. – 329 с.
6. Біла І.М. Аналіз особливостей творчого сприймання молодших підлітків / І.М. Біла // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – К: Видавництво «Фенікс», 2011. – Т. XII. Психологія творчості. – Випуск 13. – С. 79-85.
7. Богоявленская Д.Б. “Субъект деятельности” в проблематике творчества / Д.Б. Богоявленская // Вопросы психологии. – 2019. – № 2. – С. 35-41.
8. Богоявленская Д.Б. О предмете и методе исследования творческих способностей / Д.Б. Богоявленская // Психол. журнал. – 2005. – Т. 16. – № 5. – С. 49-58.
9. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству / Д.Б. Богоявленская. – М.: Знание, 1991. – 96 с.
10. Бодрова Е.В. Актуальные проблемы развития творческих способностей в обучении и воспитании / Е.В. Бодрова // Вопр. психологии. – 1200. – № 1. – С. 174-176.

11. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов. - СПб: ПитерКом, 1999. – 528 с.
12. В мире подростка. /Под ред. А.А. Бодалёва.- М.: Просвещение, 1992.- 273 с.
13. Вайнцвайг П. Десять заповедей творческой личности / П. Вайнцвайг. – М.: Прогресс, 1990. – 187 с.
14. Вересов Н.Н. Культура и творчество как психологические идеи / Н.Н. Вересов // Вопросы психологии. – 2012. – № 1–2. - С. 124–129.
15. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков /Под редакцией Д.Б. Эльконина, Т.В. Драгуновой. - М.: Прогресс, 1991. – 360 с.
16. Волков И.П. Приобщение школьников к творчеству / И.П. Волков. – М.: Просвещение, 1999. – 136 с.
17. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка / Л.С. Выготский. – М.: Изд. Смысл, изд. Эксмо, 2005. – 512 с. – (Серия «Библиотека всемирной психологии»).
18. Галин А.Л. Личность и творчество. Психологические этюды / А.Л. Галин. – Новосибирск: Новь, 1999. – 127 с.
19. Гальперин П.Я. К вопросу о формировании творческого мышления / П.Я. Гальперин // Школьный психолог. – 1999. – № 8. – С. 9.
20. Грузенберг С.О. Психология творчества. Введение в психологию и теорию творчества / С.О. Грузенберг. - Минск: Белтрестпечатъ, 2008. – 443 с.
21. Дзюбка Л.Д. Діагностика становища особистості підлітка в структурі взаємин класу / Л.Д. Дзюбка // Все для вчителів. – 2009. - № 3-4. – С. 23-31.
22. Дорфман Л.Я. Основные направления исследований креативности в науке и искусстве / Л.Я. Дорфман // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 101-106.
23. Дружинин В.. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – СПб.: Издательство Питер, 2010. – 368 с.

24. Дубовский Д. Развитие мотивов межличностных отношений у подростков 12 – 15 лет / Д. Дубовский // Воспитание школьников. – 1997. - № 2 –С. 42-51.

25. Клепіков О.І. Основи творчості особи / О.І. Клепіков. - К.: Вища школа, 2006. – 295 с.

26. Клепіков О.І. Творчість: істина, краса, благо / О.І. Клепіков. – К.: Знання УРСР, 1991. – 48 с.

27. Коссов Б.Б. Творческое мышление, восприятие и личность / Б.Б. Коссов. – М.: Воронеж, 2007. – 148 с.

28. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк; за ред. Л. М. Проколієнко. – К.: Рад. школа, 2009. – 608 с.

29. Кульчицкая Е.И. Сирень одаренности в саду творчества / Е.И. Кульчицкая, В.А. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. – 316 с.

30. Лейтес Н.С. Способности и одарённость в детские годы / Н.С. Лейтес. – М.: Прогресс, 2004. – 80 с.

31. Леонтьев А.А. “Научите человека фантазии...” (творчество и развивающее обучение) / А.А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 1998. – № 5. – С. 82-84.

32. Лук А.Н. Мышление и творчество / А.Н. Лук. – М.: Прогресс, 2008. – 144 с.

33. Лук А.Н. Психология творчества / А.Н. Лук. – М.: Наука, 1999. – 127 с.

34. Лук А.Н. Юмор, остроумие, творчество / А.Н. Лук. – М.: Искусство, 1997. – 184 с.

35. Макаров А.М. П'ять етюдів: Підсвідомість і мистецтво: Нариси з психології творчості / А.М. Макаров. – К.: Рад. письменник, 2000. – 285 с.

36. Максименко С.Д. Психологія в соціальній та психологічній практиці: методологія, методи, програми, процедури / С.Д. Максименко. – К.: Наукова думка. – 1998. – 216 с.

37. Маскин П.Ж. Творчество, общение, личность / П.Ж. Маскин. – М.: Прогресс, 2000. – 152 с.
38. Матіюк І.О. Формування творчих здібностей інтелектуального характеру / І.О. Матіюк // Директор школи. – 2009. – №19. – С. 7.
39. Матюшкин А.М. Загадки одарённости / А.М. Матюшкин. – М.: Школа – Пресс, 1993. – 128 с.
40. Матюшкин А.М. Концепция творческой одарённости / А.М. Матюшкин // Вопр. психологии. – 1989. – № 6. – С.29-33.
41. Мелик-Пашаев А.А. Об источнике способности человека к художественному творчеству / А.А. Мелик-Пашаев // Вопросы психологии. – 2018. – № 1. – С. 76-82.
42. Мелик-Пашаев А.А. Педагогика искусства и творческие способности / А.А. Мелик-Пашаев. – М.: Знание, 1999. – 96 с.
43. Мелик-Пашаев А.А. Ступеньки к творчеству / А.А. Мелик-Пашаев. – М.: Педагогика, 1997. – 126 с.
44. Момот Л.В. До проблеми формування творчих здібностей у процесі навчання / Л.В. Момот // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 2. – С. 53-59.
45. Никитин Б.П. Ступеньки творчества или развивающие игры / Б.П. Никитин. – М.: Просвещение, 1999. – 160 с.
46. Ниренберг Дж. И. Искусство творческого мышления / Дж.И. Ниренберг. – Минск: Попурри, 2006. – 240 с.
47. Петровский А.В. Роль фантазии в развитии личности / А.В. Петровский. – М.: Знание, 1999. – 48 с.
48. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии: Учеб. пособие /Под общей ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева. – СПб: Изд-во “Питер”, 2000. – 560 с.
49. Психология возрастных кризисов: Хрестоматия // под. ред. Сельченко К.В. -Минск: Харвест, 2000. - 342 с.
50. Развитие творческой активности школьников / Под ред. А.М. Митюшкина. – М.: Педагогика, 2001. – 156 с.

51. Разумникова О.М. Личностные и когнитивные свойства при экспериментальном определении уровня креативности / О.М. Разумникова // Вопр. психологии. – 2009. – № 5. – С. 130-139.
52. Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 164-168.
53. Рождественская Н.В. Психология художественного творчества / Н.В. Рождественская. – СПб.: Питер, 2005. – 270 с.
54. Роменец В.А. Психологія творчості / В.А. Роменець. – К.: Вища школа, 2011. – 247 с.
55. Торшина К.А. Современные исследования проблемы креативности в зарубежной психологии / К.А. Торшина // Вопросы психологии. – 2008. - № 4. – С. 123-132.
56. Тригер Р.Д. Некоторые особенности взаимоотношения младших подростков /вопросы психологи. – 1968. - № 6 – С. 23-31.
57. Фрейд З. Художник и фантазирование / З. Фрейд. – М.: Республика, 1995. – 398 с.
58. Хьел Л. Теории личности / Л. Хьел, Д. Зиглер. - СПб: Питер, 1999. – 608 с.
59. Чудновский В.Э. Одарённость: дар или испытание / В.Э. Чудновский. – М.: Знание, 1999. – 77 с.
60. Шевырев А.В. Технология творческого решения проблем (эвристический подход) или книга для тех, кто хочет думать своей головой / А.В. Шевырев. – Белгород: Крестьянское дело, 2005. – 208 с.
61. Шрагина Л.И. Оригинальность и творчество / Л.И. Шрагина // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 3. – С. 38-40.
62. Шумилин А.Т. Проблемы теории творчества / А.Т. Шумилин. – М.: Высш. школа, 1999. – 143 с.
63. Шумилин А.Т. Теория творчества / А.Т. Шумилин. – М.: Высш. школа, 2014. – 143 с.

64. Эльконин Д.Б. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков.-М.: Педагогика, 1989. – 543 с.

65. Calfas K. J., Taylor W. C. Effects of physical activity on psychological variables in adolescents //Pediatric exercise science. – 1994. – Т. 6. – №. 4. – С. 406-423. Cohen S. O., Walco G. A. Dance/movement therapy for children and adolescents with cancer //Cancer Practice. – 1999. – Т. 7. – №. 1. – С. 34-42.

66. Flores R. Dance for health: improving fitness in African American and Hispanic adolescents //Public health reports. – 1995. – Т. 110. – №. 2. – С. 189.

67. Gilbert A. G. Creative dance for all ages. – Human Kinetics, 2015.

68. Harris D. A. Dance/movement therapy approaches to fostering resilience and recovery among African adolescent torture survivors //Torture. – 2007. – Т. 17. – №. 2. – С. 134-155.

69. Karkou V., Glasman J. Arts, education and society: the role of the arts in promoting the emotional wellbeing and social inclusion of young people //Support for learning. – 2004. – Т. 19. – №. 2. – С. 57-65.

70. Kim J. The effects of creative dance instruction on creative and critical thinking of seventh-grade female students in Seoul, Korea. – New York University, 1998.

71. Peng D. Scientific substantiation of the role of choreographic art in the cultural process //Linguistics and Culture Review. – 2021. – Т. 5. – №. S2. – С. 415-434.

72. Ritter M., Low K. G. Effects of dance/movement therapy: A meta-analysis //The arts in Psychotherapy. – 1996. – Т. 23. – №. 3. – С. 249-260.

73. Vellet J. How the posture of researcher-practitioner serves an understanding of choreographic activity //Fields in Motion: Ethnography in the Worlds of Dance. – 2011. – С. 219.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Бланки методичного інструментарію дослідження

Методика №1

Інструкція: Отметь знаком «+» ту оценку некоторого свойства твоего коллектива, которая, по-твоему, является правильной.

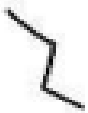

№ п/п	Свойства положительные	+3	+2	+1	0	1	2	3	Свойства отрицательные
1	Бодрый жизнерадостный тон настроения								Подавленное, унылое настроение
2	Доброжелательность во взаимоотношениях								Конфликты во взаимоотношениях
3	Взаимное расположение и понимание между мальчиками и девочками								Мальчики и девочки конфликтуют между собой
4	Участникам коллектива нравится быть вместе, хочется чаще находиться в коллективе, участвовать, в совместных делах в свободное время								Участники коллектива выражают безразличие к более тесному общению, отказываются участвовать в совместных делах в свободное время
5	Успехи и неудачи остальных участников коллектива вызывают сопереживание, искреннее участие и сочувствие всех членов коллектива								Успехи и неудачи отдельных участников коллектива вызывают зависть или злорадство других членов коллектива
6	Члены коллектива с уважением относятся к мнению друг друга								Каждый считает свое мнение главным, не слушает других
7	В трудные минуты участники коллектива сплачиваются еще больше (один за всех и все за одного)								В трудные минуты участники коллектива теряются, ссорятся, обвиняют друг друга.
8	Достижения и неудачи коллектива переживаются всеми как свои собственные								Достижения и неудачи коллектива не находят отклика у большинства
9	Участники гордятся тем, что являются участниками именно этого коллектива								Участники недовольны тем, что являются участниками именно этого коллектива
10	Участникам коллектива относятся участливо и доброжелательно к новым членам коллектива, стараются помочь им утвердиться, освоиться								Участникам коллектива относятся неуважительно, враждебно к новым членам коллектива; новички чувствуют себя чужими, лишними
11	Коллектив в целом активен, полон энергии								Коллектив в целом пассивен
12	Совместные дела увлекают всех								Коллектив невозможно поднять на совместное дело
13	В коллективе существует справедливое отношение ко всем членам, здесь всегда поддерживают слабых,								В коллективе пренебрежительно относятся к слабым, обожают, высмеивают их.

- I 33. Способен вызвать восхищение
- 34. Пользуется у других уважением
- 35. Обладает талантом руководителя
- 36. Любит ответственность
- II 37. Уверен в себе
- 38. Самоуверен, напорист
- 39. Деловитый, практичный
- 40. Любит соревноваться
- III 41. Строгий и крутой, где надо
- 42. Неумолимый, но беспристрастный
- 43. Раздражительный
- 44. Открытый, прямолинейный
- IV 45. Не терпит, чтобы им командовали
- 46. Скептичен
- 47. На него трудно произвести впечатление
- 48. Обидчивый, щепетильный
- V 49. Легко смущается
- 50. Не уверенный в себе
- 51. Уступчивый
- 52. Скромный
- VI 53. Часто прибегает к помощи других
- 54. Очень почитает авторитеты
- 55. Охотно принимает советы
- 56. Доверчив и стремится радовать других
- VII 57. Всегда любезен в общении
- 58. Дорожит мнением окружающих
- 59. Общительный, уживчивый
- 60. Добросердечный
- VIII 61. Добрый, вселяющий уверенность
- 62. Нежный, мягкосердечный
- 63. Любит заботиться о других
- 64. Бескорыстный, щедрый
- I 65. Любит давать советы
- 66. Производит впечатление значимости
- 67. Начальственно-повелительный
- 68. Властный
- II 69. Хвастливый
- 70. Надменный и самодовольный
- 71. Думает только о себе
- 72. Хитрый, расчетливый
- III 73. Нетерпим к ошибкам других
- 74. Свокорыстный
- 75. Откровенный
- 76. Часто недружелюбен
- IV 77. Озлобленный
- 78. Жалобщик
- 79. Ревнивый
- 80. Долго помнит свои обиды
- V 81. Склонный к самобичеванию
- 82. Застенчивый
- 83. Безынициативный
- 84. Кроткий
- VI 85. Зависимый, несамостоятельный
- 86. Любит подчиняться
- 87. Предоставляет другим принимать решения

- 88. Легко попадает впросак
- VII 89. Легко поддается влиянию друзей
- 90. Готов довериться любому
- 91. Благорасположен ко всем без разбору
- 92. Всем симпатизирует
- VIII 93. Прощает все
- 94. Переполнен чрезмерным сочувствием
- 95. Великодушен, терпим к недостаткам
- 96. Стремится покровительствовать
- I 97. Стремится к успеху
- 98. Ожидает восхищения от каждого
- 99. Распоряжается другими
- 100. Деспотичный
- II 101. Сноб (судит о людях по рангу и достатку, а не по личным качествам)
- 102. Тщеславный
- 103. Эгоистичный
- 104. Холодный, черствый
- III 105. Язвительный, насмешливый
- 106. Злой, жестокий
- 107. Часто гневлив
- 108. Бесчувственный, равнодушный
- IV 109. Злопамятный
- 110. Проникнут духом противоречия
- 111. Упрямый
- 112. Неверчивый, подозрительный
- V 113. Робкий
- 114. Стыдливый
- 115. Отличается чрезмерной готовностью подчиняться
- 116. Мягкотельный
- VI 117. Почти никогда и никому не возражает
- 118. Навязчивый
- 119. Любит, чтобы его опекали
- 120. Чрезмерно доверчив
- VII 121. Стремится сыскать расположение каждого
- 122. Со всеми соглашается
- 123. Всегда дружелюбен
- 124. Любит всех
- VIII 125. Слишком снисходителен к окружающим
- 126. Старается утешить каждого
- 127. Заботится о других в ущерб себе
- 128. Портит людей чрезмерной добротой

Методика №4

Инструкция: Дорисуйте десять незаконченных стимульных фигур. А так же придумать название к каждому рисунку.

 <p>1. _____</p>	 <p>2. _____</p>
 <p>3. _____</p>	 <p>4. _____</p>
 <p>5. _____</p>	 <p>6. _____</p>
 <p>7. _____</p>	 <p>8. _____</p>
 <p>9. _____</p>	 <p>10. _____</p>

Методика №5

Инструкция: По 9-балльной шкале оцените каждое из 18 утверждений.

№	Вопрос	Шкала оценивания
1	Как часто начатое дело вам удастся довести до логического конца?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
2	Если всех людей мысленно разделить на логиков и эвристик, то есть генераторов идей, то в какой степени вы являетесь генератором идей?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
3	В какой степени вы относите себя к людям решительным?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
4	В какой степени ваш конечный «продукт», ваше творение чаще всего отличается от исходного проекта, замысла?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
5	Насколько вы способны проявить требовательность и настойчивость, чтобы люди, которые обещали вам что-то, выполнили обещанное?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
6	Как часто вам приходится выступать с критическими сведениями в чей-либо адрес?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
7	Как часто решение возникающих у вас проблем зависит от вашей энергии и напористости?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
8	Какой процент людей в вашем коллективе чаще всего поддерживают вас, ваши инициативы и предложения? (1 балл - около 10%)	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
9	Как часто у вас бывает оптимистичное и веселое настроение?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
10	Если все проблемы, которые вам приходилось решать за последний год, условно разделить на теоретические и практические, то каков среди них удельный вес практических?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
11	Как часто вам приходилось отстаивать свои принципы, убеждения?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
12	В какой степени ваша общительность, коммуникабельность способствует решению жизненно важных для вас проблем?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
13	Как часто у вас возникают ситуации, когда главную ответственность за решение наиболее сложных проблем и дел в коллективе вам приходится брать на себя?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
14	Как часто и в какой степени ваши идеи, проекты удавалось воплощать в жизнь?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
15	Как часто вам удается, проявив находчивость и даже предприимчивость, хоть в чем-то опередить своих соперников по работе или учебе?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
16	Как много людей среди ваших друзей и близких, которые считают вас человеком воспитанным и интеллигентным?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
17	Как часто вам в жизни приходилось предпринимать нечто такое, что было воспринято даже вашими друзьями как неожиданность, как принципиально новое дело?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9
18	Как часто вам приходилось коренным образом реформировать свою жизнь или находить принципиально новые подходы в решении старых проблем?	1, 2, 3,4, 5, 6, 7,8,9

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1 – Результати досліджуваної групи підлітків, які займаються хореографічною діяльністю за методикою вивчення соціально-психологічного клімату в учнівському колективі (А. Лутошкіна)

№ досліджуваного	Загальний показник соціально-психологічного клімату	№ досліджуваного	Загальний показник соціально-психологічного клімату
1.	1,90	31.	1,90
2.	1,20	32.	1,20
3.	2,90	33.	2,90
4.	2,70	34.	2,70
5.	-1,00	35.	-1,00
6.	2,10	36.	2,10
7.	2,70	37.	2,70
8.	-0,70	38.	-0,70
9.	3,00	39.	3,00
10.	3,00	40.	3,00
11.	1,70	41.	1,70
12.	2,60	42.	2,60
13.	-1,90	43.	-1,90
14.	2,10	44.	2,10
15.	2,20	45.	2,20
16.	2,00	46.	2,00
17.	1,50	47.	1,50
18.	1,20	48.	1,20
19.	2,30	49.	2,30
20.	2,90	50.	2,90
21.	1,30	51.	1,30
22.	2,70	52.	2,70
23.	-1,00	53.	-1,00
24.	2,90	54.	2,90
25.	-1,00	55.	-1,00
26.	3,00	56.	3,00
27.	2,20	57.	2,20
28.	0,00	58.	0,00

29.	2,20	59.	2,20
30.	3,00	60.	3,00

Таблиця Б.2 – Результати досліджуваної групи підлітків, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію за методикою вивчення соціально-психологічного клімату в учнівському колективі (А. Лутошкін)

№ досліджуваного	Загальний показник соціально-психологічного клімату	№ досліджуваного	Загальний показник соціально-психологічного клімату
1.	1,00	31.	0,00
2.	0,00	32.	-1,00
3.	-2,00	33.	0,00
4.	1,00	34.	2,10
5.	1,90	35.	-1,00
6.	2,10	36.	0,00
7.	1,10	37.	0,00
8.	0,00	38.	1,00
9.	-1,00	39.	-2,00
10.	1,30	40.	1,00
11.	1,00	41.	-2,00
12.	1,70	42.	1,00
13.	2,20	43.	2,50
14.	0,00	44.	1,90
15.	2,10	45.	-3,00
16.	1,00	46.	2,20
17.	2,00	47.	0,70
18.	0,00	48.	1,50
19.	2,00	49.	1,20
20.	2,00	50.	1,00
21.	1,00	51.	0,00
22.	2,00	52.	-0,90
23.	2,90	53.	-1,10
24.	0,00	54.	2,90
25.	1,10	55.	2,10
26.	-2,00	56.	-1,10
27.	1,50	57.	1,70
28.	2,00	58.	1,00

29.	-1,00	59.	1,90
30.	1,70	60.	2,00

Таблиця Б.3 – Результати досліджуваної групи підлітків, які займаються хореографічною діяльністю за методикою оцінки психологічної атмосфери в колективі (А. Фідлера)

№ досліджуваного	Загальний показник психологічної атмосфери	№ досліджуваного	Загальний показник психологічної атмосфери
1.	27,00	31.	27,00
2.	55,00	32.	69,00
3.	25,00	33.	17,00
4.	23,00	34.	53,00
5.	62,00	35.	21,00
6.	29,00	36.	23,00
7.	18,00	37.	63,00
8.	73,00	38.	26,00
9.	12,00	39.	12,00
10.	26,00	40.	47,00
11.	33,00	41.	25,00
12.	19,00	42.	10,00
13.	79,00	43.	35,00
14.	18,00	44.	15,00
15.	13,00	45.	65,00
16.	10,00	46.	17,00
17.	37,00	47.	29,00
18.	79,00	48.	22,00
19.	2,00	49.	77,00
20.	3,00	50.	26,00
21.	42,00	51.	46,00
22.	18,00	52.	21,00
23.	58,00	53.	23,00
24.	22,00	54.	78,00
25.	49,00	55.	52,00
26.	23,00	56.	16,00
27.	21,00	57.	12,00
28.	56,00	58.	72,00

29.	27,00	59.	13,00
30.	29,00	60.	51,00

Таблиця Б.4 – Результати досліджуваної групи підлітків, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію за методикою оцінки психологічної атмосфери в колективі (А. Фідлера)

№ досліджуваного	Загальний показник психологічної атмосфери	№ досліджуваного	Загальний показник психологічної атмосфери
1.	23,00	31.	49,00
2.	31,00	32.	44,00
3.	40,00	33.	25,00
4.	10,00	34.	16,00
5.	14,00	35.	51,00
6.	23,00	36.	28,00
7.	17,00	37.	42,00
8.	15,00	38.	20,00
9.	39,00	39.	41,00
10.	25,00	40.	33,00
11.	29,00	41.	54,00
12.	16,00	42.	38,00
13.	13,00	43.	19,00
14.	24,00	44.	23,00
15.	33,00	45.	71,00
16.	10,00	46.	18,00
17.	41,00	47.	31,00
18.	18,00	48.	24,00
19.	26,00	49.	36,00
20.	43,00	50.	42,00
21.	17,00	51.	39,00
22.	27,00	52.	56,00
23.	31,00	53.	62,00
24.	42,00	54.	11,00
25.	22,00	55.	34,00
26.	52,00	56.	51,00

27.	34,00	57.	21,00
28.	29,00	58.	18,00
29.	41,00	59.	34,00
30.	29,00	60.	17,00

Таблиця Б.5 – Результати досліджуваної групи підлітків, які займаються хореографічною діяльністю за методикою діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі

№ досліджуваного	Владний (I)	Егоїстичний (II)	Агресивний (III)	Підозрілий (IV)	Покірливий (V)	Залежний (VI)	Дружній (VII)	Альтруїстичний (VIII)
	6,00	5,00	5,00	0,00	3,00	4,00	9,00	9,00
	7,00	7,00	6,00	2,00	4,00	10,00	11,00	10,00
	9,00	3,00	5,00	1,00	1,00	3,00	8,00	10,00
	8,00	5,00	5,00	5,00	2,00	3,00	5,00	6,00
	5,00	5,00	2,00	0,00	2,00	3,00	6,00	4,00
	6,00	7,00	4,00	2,00	3,00	6,00	9,00	9,00
	5,00	2,00	5,00	1,00	3,00	6,00	6,00	10,00
	4,00	2,00	5,00	3,00	4,00	2,00	6,00	2,00
	4,00	1,00	3,00	5,00	3,00	0,00	8,00	5,00
	7,00	4,00	4,00	2,00	4,00	4,00	7,00	8,00
	8,00	5,00	3,00	0,00	3,00	6,00	7,00	8,00
	3,00	6,00	2,00	1,00	2,00	3,00	6,00	3,00
	6,00	3,00	2,00	1,00	2,00	2,00	7,00	3,00
	3,00	2,00	3,00	2,00	2,00	0,00	3,00	2,00
	4,00	2,00	3,00	1,00	1,00	2,00	6,00	4,00
	3,00	2,00	1,00	0,00	2,00	0,00	5,00	2,00
	1,00	2,00	1,00	1,00	2,00	3,00	6,00	2,00
	8,00	5,00	9,00	3,00	5,00	9,00	13,00	8,00
	8,00	5,00	4,00	1,00	3,00	7,00	7,00	8,00
	6,00	2,00	5,00	4,00	6,00	9,00	8,00	7,00
	8,00	10,00	10,00	9,00	6,00	9,00	5,00	5,00

	3,00	6,00	5,00	6,00	2,00	2,00	0,00	0,00
	9,00	2,00	4,00	3,00	4,00	3,00	8,00	5,00
	7,00	7,00	8,00	7,00	5,00	1,00	7,00	7,00
	2,00	4,00	3,00	1,00	3,00	7,00	8,00	7,00
	9,00	9,00	10,00	10,00	8,00	4,00	8,00	8,00
	5,00	6,00	8,00	5,00	7,00	5,00	7,00	5,00
	4,00	3,00	4,00	1,00	1,00	5,00	4,00	3,00
	2,00	3,00	4,00	4,00	3,00	5,00	7,00	1,00
	7,00	5,00	5,00	3,00	7,00	7,00	9,00	8,00
	4,00	2,00	3,00	3,00	6,00	5,00	3,00	7,00
	4,00	2,00	3,00	3,00	1,00	3,00	3,00	4,00
	5,00	2,00	1,00	0,00	4,00	4,00	6,00	4,00
	6,00	11,00	10,00	9,00	11,00	13,00	12,00	15,00
	4,00	2,00	3,00	0,00	1,00	4,00	8,00	5,00
	0,00	1,00	2,00	0,00	1,00	1,00	8,00	2,00
	2,00	4,00	2,00	4,00	4,00	2,00	4,00	4,00
	4,00	4,00	3,00	0,00	3,00	5,00	6,00	4,00
	7,00	5,00	4,00	2,00	5,00	8,00	8,00	10,00
	6,00	3,00	2,00	2,00	5,00	5,00	5,00	6,00
	6,00	8,00	8,00	6,00	7,00	5,00	4,00	4,00
	7,00	8,00	5,00	4,00	6,00	8,00	8,00	7,00
	8,00	7,00	5,00	2,00	6,00	9,00	10,00	13,00
	8,00	4,00	4,00	6,00	3,00	4,00	6,00	5,00
	5,00	5,00	3,00	2,00	7,00	4,00	8,00	8,00
	5,00	2,00	7,00	0,00	4,00	4,00	9,00	8,00
	5,00	5,00	4,00	6,00	4,00	8,00	6,00	4,00
	7,00	6,00	7,00	5,00	4,00	3,00	6,00	10,00
	2,00	1,00	4,00	0,00	3,00	4,00	5,00	3,00
	1,00	5,00	5,00	0,00	8,00	8,00	10,00	12,00
	4,00	5,00	6,00	3,00	7,00	5,00	4,00	7,00
	5,00	4,00	3,00	1,00	6,00	6,00	6,00	8,00
	6,00	6,00	6,00	2,00	5,00	2,00	6,00	4,00
	7,00	6,00	4,00	3,00	1,00	2,00	5,00	5,00
	3,00	2,00	3,00	3,00	4,00	3,00	3,00	3,00
	3,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	3,00	3,00
	5,00	5,00	3,00	2,00	5,00	7,00	8,00	12,00
	6,00	3,00	3,00	1,00	3,00	1,00	2,00	2,00
	7,00	6,00	6,00	3,00	6,00	8,00	10,00	13,00
	7,00	8,00	10,00	4,00	4,00	5,00	8,00	7,00

Таблиця Б.6 – Результати досліджуваної групи підлітків, які займаються хореографічною діяльністю за методикою діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі

№ досліджуваного	Владний (I)	Егоїстичний (II)	Агресивний (III)	Підозрілий (IV)	Покірливий (V)	Залежний (VI)	Дружній (VII)	Альтруїстичний (VIII)
	12,00	2,00	4,00	3,00	6,00	5,00	3,00	7,00
	6,00	2,00	3,00	3,00	1,00	3,00	3,00	4,00
	2,00	2,00	2,00	5,00	4,00	4,00	6,00	4,00
	15,00	11,00	9,00	9,00	9,00	7,00	5,00	6,00
	4,00	2,00	7,00	5,00	1,00	4,00	8,00	5,00
	6,00	1,00	5,00	4,00	1,00	1,00	2,00	2,00
	2,00	4,00	5,00	4,00	4,00	2,00	4,00	4,00
	4,00	4,00	6,00	6,00	3,00	5,00	6,00	4,00
	7,00	5,00	4,00	2,00	5,00	7,00	5,00	7,00
	6,00	3,00	2,00	2,00	5,00	5,00	5,00	6,00
	6,00	8,00	8,00	6,00	7,00	5,00	4,00	4,00
	10,00	8,00	5,00	4,00	6,00	8,00	7,00	7,00
	12,00	7,00	5,00	2,00	6,00	5,00	5,00	6,00
	8,00	4,00	4,00	6,00	3,00	4,00	6,00	6,00
	5,00	5,00	3,00	2,00	7,00	4,00	4,00	8,00
	5,00	2,00	7,00	0,00	4,00	4,00	5,00	8,00
	5,00	5,00	4,00	6,00	4,00	8,00	6,00	4,00
	12,00	6,00	7,00	5,00	4,00	3,00	6,00	6,00
	2,00	1,00	4,00	5,00	3,00	4,00	5,00	3,00
	14,00	5,00	5,00	6,00	8,00	8,00	7,00	6,00

	4,00	5,00	6,00	3,00	7,00	5,00	4,00	7,00
	5,00	4,00	3,00	1,00	6,00	6,00	6,00	8,00
	16,00	6,00	6,00	2,00	5,00	2,00	6,00	6,00
	7,00	6,00	4,00	3,00	3,00	2,00	5,00	5,00
	5,00	2,00	3,00	3,00	4,00	3,00	3,00	3,00
	7,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	3,00	3,00
	5,00	5,00	3,00	2,00	5,00	7,00	8,00	7,00
	7,00	3,00	3,00	1,00	3,00	4,00	2,00	2,00
	10,00	6,00	6,00	3,00	6,00	8,00	5,00	7,00
	10,00	8,00	10,00	4,00	5,00	5,00	8,00	7,00
	8,00	5,00	5,00	5,00	3,00	4,00	9,00	8,00
	12,00	7,00	6,00	2,00	4,00	6,00	5,00	4,00
	9,00	3,00	5,00	1,00	1,00	3,00	8,00	6,00
	8,00	5,00	5,00	5,00	2,00	3,00	5,00	6,00
	5,00	5,00	2,00	5,00	2,00	3,00	6,00	4,00
	10,00	7,00	4,00	2,00	3,00	6,00	9,00	9,00
	12,00	2,00	5,00	1,00	3,00	6,00	6,00	6,00
	4,00	2,00	5,00	3,00	4,00	2,00	2,00	2,00
	4,00	1,00	3,00	5,00	3,00	5,00	2,00	5,00
	7,00	4,00	4,00	2,00	4,00	4,00	7,00	8,00
	8,00	5,00	3,00	0,00	3,00	6,00	7,00	8,00
	3,00	6,00	2,00	1,00	5,00	3,00	6,00	3,00
	6,00	3,00	2,00	1,00	2,00	2,00	1,00	3,00
	3,00	2,00	3,00	2,00	2,00	0,00	3,00	2,00
	4,00	4,00	3,00	1,00	4,00	2,00	5,00	4,00
	3,00	4,00	1,00	0,00	2,00	0,00	5,00	2,00
	5,00	2,00	1,00	1,00	2,00	3,00	4,00	2,00
	8,00	5,00	9,00	3,00	5,00	9,00	7,00	6,00
	8,00	5,00	4,00	1,00	3,00	7,00	7,00	8,00
	6,00	2,00	5,00	4,00	6,00	9,00	8,00	7,00
	8,00	9,00	10,00	9,00	6,00	9,00	5,00	5,00
	3,00	8,00	5,00	6,00	2,00	2,00	0,00	0,00
	9,00	2,00	4,00	3,00	4,00	3,00	8,00	5,00
	7,00	7,00	8,00	7,00	5,00	1,00	7,00	5,00
	2,00	5,00	5,00	1,00	3,00	7,00	8,00	6,00
	10,00	9,00	10,00	10,00	8,00	4,00	8,00	6,00
	5,00	6,00	8,00	5,00	7,00	5,00	7,00	5,00
	4,00	7,00	4,00	1,00	1,00	5,00	4,00	3,00
	2,00	3,00	6,00	4,00	3,00	5,00	7,00	1,00
	11,00	5,00	5,00	3,00	7,00	7,00	9,00	7,00

Таблиця Б.7 – Результати досліджуваної групи підлітків, які займаються хореографічною діяльністю за методикою «Домалюй фігури» (П. Торренса)

№ досліджуваного	Швидкість	Гнучкість	Оригінальність	Розробленість	Загальний рівень креативності
	10,00	9,00	15,00	9,00	43,00
	10,00	10,00	9,00	8,00	37,00
	9,00	6,00	10,00	8,00	33,00
	10,00	9,00	17,00	8,00	44,00
	9,00	7,00	8,00	6,00	30,00
	10,00	7,00	7,00	8,00	32,00
	8,00	7,00	11,00	9,00	35,00
	8,00	7,00	8,00	6,00	29,00
	10,00	5,00	24,00	4,00	43,00
	7,00	7,00	10,00	6,00	30,00
	10,00	8,00	9,00	10,00	37,00
	10,00	9,00	12,00	10,00	41,00
	8,00	7,00	12,00	7,00	34,00
	10,00	9,00	10,00	6,00	35,00
	6,00	7,00	10,00	5,00	28,00
	8,00	9,00	13,00	6,00	36,00
	10,00	6,00	7,00	7,00	30,00
	10,00	8,00	10,00	10,00	38,00
	7,00	5,00	7,00	4,00	23,00
	10,00	6,00	4,00	5,00	25,00

	10,00	5,00	9,00	7,00	31,00
	8,00	4,00	18,00	10,00	40,00
	10,00	6,00	6,00	5,00	27,00
	10,00	5,00	14,00	7,00	36,00
	10,00	7,00	16,00	8,00	41,00
	9,00	6,00	12,00	7,00	34,00
	10,00	5,00	7,00	5,00	27,00
	7,00	4,00	9,00	6,00	26,00
	10,00	8,00	26,00	5,00	49,00
	10,00	10,00	21,00	10,00	51,00
	10,00	6,00	7,00	5,00	28,00
	10,00	6,00	8,00	7,00	31,00
	6,00	6,00	12,00	6,00	30,00
	7,00	7,00	8,00	8,00	30,00
	7,00	7,00	8,00	6,00	28,00
	6,00	5,00	4,00	8,00	23,00
	10,00	7,00	10,00	6,00	33,00
	8,00	8,00	9,00	10,00	35,00
	10,00	9,00	12,00	10,00	41,00
	10,00	7,00	16,00	6,00	39,00
	9,00	9,00	10,00	8,00	36,00
	10,00	7,00	14,00	6,00	37,00
	10,00	9,00	13,00	4,00	36,00
	10,00	6,00	7,00	8,00	31,00
	10,00	8,00	10,00	10,00	38,00
	10,00	5,00	7,00	7,00	29,00
	10,00	6,00	8,00	6,00	30,00
	8,00	5,00	9,00	5,00	27,00
	9,00	4,00	11,00	10,00	34,00
	10,00	6,00	6,00	5,00	27,00
	10,00	6,00	7,00	6,00	29,00
	8,00	5,00	18,00	5,00	36,00
	10,00	4,00	7,00	6,00	27,00
	9,00	8,00	10,00	5,00	32,00
	10,00	10,00	14,00	10,00	44,00
	10,00	6,00	21,00	5,00	42,00
	8,00	6,00	8,00	7,00	29,00
	7,00	6,00	12,00	6,00	31,00
	7,00	7,00	8,00	8,00	30,00
	8,00	7,00	11,00	7,00	33,00

Таблиця Б.8 – Результати досліджуваної групи підлітків, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію за методикою «Домалюй фігури» (П. Торренса)

№ досліджуваного	Швидкість	Гнучкість	Оригінальність	Розробленість	Загальний рівень креативності
	8,00	6,00	7,00	4,00	25,00
	7,00	5,00	9,00	3,00	24,00
	6,00	5,00	6,00	7,00	24,00
	9,00	7,00	9,00	7,00	32,00
	5,00	6,00	8,00	7,00	26,00
	5,00	6,00	7,00	6,00	24,00
	4,00	7,00	8,00	8,00	27,00
	8,00	7,00	8,00	6,00	29,00
	7,00	5,00	4,00	2,00	18,00
	9,00	7,00	7,00	5,00	28,00
	6,00	7,00	9,00	6,00	28,00
	5,00	9,00	9,00	7,00	30,00
	5,00	7,00	6,00	6,00	24,00
	5,00	5,00	5,00	5,00	20,00
	7,00	7,00	6,00	4,00	24,00
	5,00	5,00	6,00	4,00	20,00
	6,00	6,00	6,00	7,00	25,00
	8,00	6,00	5,00	7,00	26,00
	9,00	5,00	7,00	4,00	25,00

	8,00	6,00	4,00	3,00	21,00
	7,00	5,00	9,00	4,00	25,00
	5,00	4,00	6,00	7,00	22,00
	7,00	6,00	6,00	5,00	24,00
	6,00	5,00	9,00	7,00	27,00
	6,00	7,00	8,00	5,00	26,00
	5,00	6,00	7,00	6,00	24,00
	7,00	5,00	7,00	5,00	24,00
	6,00	4,00	7,00	4,00	21,00
	6,00	7,00	8,00	5,00	26,00
	5,00	4,00	9,00	8,00	26,00
	6,00	6,00	7,00	5,00	24,00
	7,00	5,00	8,00	4,00	24,00
	7,00	6,00	9,00	6,00	28,00
	6,00	5,00	8,00	8,00	27,00
	7,00	7,00	8,00	6,00	28,00
	5,00	5,00	4,00	2,00	16,00
	6,00	5,00	6,00	5,00	22,00
	6,00	5,00	9,00	8,00	28,00
	7,00	6,00	8,00	7,00	28,00
	8,00	5,00	9,00	6,00	28,00
	5,00	5,00	6,00	5,00	21,00
	6,00	6,00	7,00	4,00	23,00
	7,00	7,00	8,00	4,00	26,00
	8,00	6,00	7,00	7,00	28,00
	6,00	4,00	8,00	7,00	25,00
	7,00	5,00	7,00	4,00	23,00
	5,00	6,00	4,00	3,00	18,00
	8,00	5,00	9,00	4,00	26,00
	7,00	4,00	5,00	6,00	22,00
	6,00	5,00	5,00	5,00	21,00
	7,00	5,00	6,00	6,00	24,00
	8,00	6,00	7,00	5,00	26,00
	5,00	5,00	6,00	4,00	20,00
	7,00	6,00	7,00	6,00	26,00
	8,00	5,00	8,00	8,00	29,00
	9,00	6,00	7,00	6,00	28,00
	7,00	5,00	4,00	2,00	18,00
	8,00	6,00	8,00	5,00	27,00
	7,00	8,00	7,00	8,00	30,00
	9,00	7,00	6,00	8,00	30,00

Таблиця Б.9 – Результати досліджуваної групи підлітків, які займаються хореографічною діяльністю за методикою самооцінки рівня творчого потенціалу особистості

№ досліджуваного	Загальний показник рівня творчого потенціалу	№ досліджуваного	Загальний показник рівня творчого потенціалу
1.	72,00	31.	142,00
2.	57,00	32.	47,00
3.	143,00	33.	143,00
4.	135,00	34.	112,00
5.	63,00	35.	144,00
6.	75,00	36.	153,00
7.	137,00	37.	53,00
8.	65,00	38.	119,00
9.	452,00	39.	122,00
10.	162,00	40.	109,00
11.	83,00	41.	135,00
12.	160,00	42.	158,00
13.	53,00	43.	96,00
14.	159,00	44.	135,00
15.	150,00	45.	61,00
16.	153,00	46.	126,00
17.	89,00	47.	72,00
18.	29,00	48.	129,00
19.	138,00	49.	55,00

20.	125,00	50.	143,00
21.	93,00	51.	105,00
22.	132,00	52.	133,00
23.	33,00	53.	115,00
24.	119,00	54.	48,00
25.	95,00	55.	113,00
26.	120,00	56.	142,00
27.	135,00	57.	153,00
28.	42,00	58.	43,00
29.	125,00	59.	117,00
30.	138,00	60.	100,00

Таблиця Б.10 – Результати досліджуваної групи підлітків, які відвідують фізкультурно-спортивну секцію за методикою самооцінки рівня творчого потенціалу особистості

№ досліджуваного	Загальний показник рівня творчого потенціалу	№ досліджуваного	Загальний показник рівня творчого потенціалу
1.	76,00	31.	36,00
2.	32,00	32.	56,00
3.	18,00	33.	49,00
4.	74,00	34.	116,00
5.	87,00	35.	53,00
6.	103,00	36.	67,00
7.	81,00	37.	62,00
8.	52,00	38.	114,00
9.	19,00	39.	22,00
10.	89,00	40.	109,00
11.	91,00	41.	18,00
12.	103,00	42.	89,00
13.	110,00	43.	115,00
14.	46,00	44.	97,00
15.	70,00	45.	19,00
16.	71,00	46.	91,00
17.	76,00	47.	83,00

18.	46,00	48.	76,00
19.	109,00	49.	96,00
20.	99,00	50.	84,00
21.	73,00	51.	24,00
22.	84,00	52.	53,00
23.	114,00	53.	63,00
24.	44,00	54.	76,00
25.	109,00	55.	68,00
26.	38,00	56.	58,00
27.	113,00	57.	70,00
28.	118,00	58.	72,00
29.	21,00	59.	83,00
30.	93,00	60.	81,00